

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра історії України

Дипломна робота
магістра

з теми: **«НІМЕЦЬКИЙ ТА АВСТРО-УГОРСЬКИЙ ОКУПАЦІЙНИЙ
РЕЖИМ В НАДДНІПРЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ (1918 Р.)»**

Виконав: магістрант 2 року
Ist1-M22 групи
спеціальності 014 Середня освіта (Історія)
Венчур Андрій Володимирович

Керівник: **Трубчанінов С. В.**,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України

ЗМІСТ

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ.....	3
ВСТУП	4
Розділ I. Історіографія, джерельна база та методологічні засади дослідження	8
Розділ II. «Українське питання» в політиці Центральних держав.....	22
Розділ III. Німецькі та австро-угорські війська і дипломати у відносинах з УЦР	43
Розділ IV. Українська держава Павла Скоропадського та німецько-австро-угорський окупаційний режим	69
ВИСНОВКИ.....	89
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	94
ДОДАТКИ.....	104

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

Головне Командування Східних Військ (ГКСВ)

Вище командування армією Австро-Угорщини = (k.u.k.) АОК (k.u.k.)
Armeeoberkommando

СРСР Союз Радянських Соціалістичних Республік

УККБ Український крайовий комітет Буковини

УНДП Українська національно-демократична партія

УНР Українська Народна Республіка

УПП Українське парламентське представництво

УПР Українська продовольча рада

УПСР Українська партія соціалістів-революціонерів

УПСС Українська партія соціалістів-самостійників

УПФС Українська партія федералістів-соціалістів

УРСР Українська Радянська Соціалістична Республіка

УСДП Українська соціал-демократична партія

УСДРП Українська соціально-демократична робітнича партія

КП(б)У Комуністична парія (більшовиків) України

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Зростання інтересу суспільства до вивчення історичних подій, свого минулого часто відбувається в момент появи загрози для держави та народу. Зараз саме такий час, а тому вивчення проблеми «Німецького та австро-угорського окупаційного режиму в Наддніпрянській Україні (1918 р.)» відображає потребу суспільства зрозуміти корінні фактори, що визначають його передумови, причини, хід та наслідки. У контексті цього дослідження, фокус спрямовується на важливий період в історії України – 1918 рік, коли Наддніпрянська Україна стала ареною взаємодії (а інколи й конкуренції) між двома великими імперіями: Німеччиною та Австро-Угорщиною. Окупаційний режим, який встановили німецькі та австро-угорські сили під час завершального етапу Першої світової війни та після її завершення, мав різноманітні соціальні, економічні та політичні наслідки для населення Наддніпрянської України. Суспільство стикнулось зі складними викликами адаптації до змінюючихся умов, відновленням національної ідентичності та боротьбою за власний суверенітет. А тому це дослідження покликане провести глибокий аналіз німецького та австро-угорського окупаційного режиму в Наддніпрянській Україні протягом 1918 року. Це буде зроблено шляхом дослідження збірників документів, мемуарів, матеріалів періодики, а також за допомогою аналізу історичної літератури. І метою дослідження тут є розкриття ключових аспектів окупаційного періоду, його впливу на різні сфери життя та розуміння динаміки відносин між окупантами та місцевим населенням. А тому розкриваючи подробиці цього складного періоду в історії Наддніпрянської України, магістерське дослідження прагне внести важливий внесок у розуміння динаміки взаємодії української влади та представників німецької й австро-угорської армій, взаємин культурних, економічних та політичних факторів, а також вивчити наслідки цих процесів для подальшого розвитку України та формування національної історичної свідомості українців.

Окремий інтерес в рамках дослідження викликає аналіз проблеми вивчення

ролі й місця України в зусиллях щодо втілення в життя планів досягнення загальнодемократичного миру, апогеєм яких стала конференція 1917–1918 рр. у Брест-Литовську. Адже саме в цей час країна, яка досі була далеко за межами поля зору німців, англійців, французів, американців і про яку майже не знали з чуток, майже миттєво потрапила в поле зору громадськості держав, які представляли ці народи.

Доцільність та своєчасність магістерського дослідження підтверджуються тим, що на сьогодні в Україні відбувається трансформація ставлення до подій 1918 р., через зміни в системі державного управління, дипломатичній сфері на основі європейського досвіду, а тому це потребує нових джерел пошуку ефективних та раціональних засобів реалізації завдань держави, зокрема і в сфері політики, економіки, пропаганди. Саме в цьому полягає **актуальність нашого дослідження.**

Метою дослідження є розкриття ключових аспектів існування німецького та австро-угорського окупаційного режиму в Наддніпрянській Україні в 1918 році, вивчення його впливу на різні сфери життя, аналіз взаємодії між окупантами й місцевим населенням та українською владою, а також розкриття наслідків цих процесів для подальшого історичного розвитку регіону та формування національної ідентичності. Мета дослідження обумовила такі **завдання:**

- 1) охарактеризувати джерельну базу дослідження, визначивши основні групи джерел та рівень їх репрезентативності;
- 2) проаналізувати історіографію проблеми та з'ясувати ступінь її дослідженості;
- 3) здійснити комплексний аналіз методології;
- 4) визначити місце України в планах Німеччини та Австро-Угорщини напередодні та під час Першої світової війни;
- 5) з'ясувати передумови, процес та результати укладання Брест-Литовського мирного договору між державами Четвертного союзу та УНР;
- 6) вказати основні етапи німецько-австро-угорського наступу, з'ясувати

структуру та організацію окупаційних апаратів, відобразити взаємодію та перешкоди між УЦР та дипломатами й військовими Четвертного союзу, показати основні проблеми, що заважали співпрацювати місцевому населенню та військам союзників;

7) вивчити причини перевороту й відсторонення від влади УЦР та прихід П. Скоропадського;

8) проаналізувати основні заходи Української держави П. Скоропадського, щодо будівництва державного механізму та виконання домовленостей перед союзниками в контексті їх політичного, економічного та дипломатичного впливу на регіон.

Об'єктом дослідження є німецький та австро-угорський окупаційний режим на Наддніпрянській Україні у 1918 році.

Предметом дослідження є механізми впливу, взаємодії та діяльності основних суб'єктів німецького та австро-угорського окупаційного режиму в Наддніпрянській Україні на УЦР й Гетьманат П. Скоропадського з метою досягнення поставлених перед окупацією цілей.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період другої половини 1917 та 1918 рр.

Територіальні межі роботи це територія підконтрольна УНР та Українській Державі в її кордонах, що сформувалися в процесі Брест-Литовських мирних переговорів та існували до падіння Гетьманату П. Скоропадського.

Апробація результатів дослідження. Основні положення, висновки й матеріали роботи представлені у доповіді на Всеукраїнській науковій конференції з історії України студентів та аспірантів: «Хаджибеївські читання» у 2023 р.

Публікації. Основний зміст та результати дослідження викладено в 2-х наукових статтях «Німецька та австро-угорська окупаційні зони в Наддніпрянщині у 1918 р.» та «Німецький та австро-угорський окупаційний режим на півдні України (1918 р.) у німецькомовній історіографії та джерелах»

Практичне значення дослідження полягає у тому, що її матеріали і висновки можуть бути використані при написанні узагальнюючих праць, монографій, підготовці спецкурсів, проведенні лекційних та семінарських занять у вищих навчальних закладах, у діяльності музеїв, краєзнавчих товариств та німецьких громад, які діють на теренах України.

Структура дослідження. Матеріал викладено у проблемно-хронологічній формі. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел і літератури (96 позицій), додатків. Загальний обсяг дослідження становить 107 сторінок, основний зміст викладено на 93 сторінках.

Розділ I

Історіографія, джерельна база та методологічні засади дослідження

Важливою частиною написання якісного дослідження є наявність історичних джерел. В нашій роботі використані джерела ми поділили на такі групи: документальні, джерела особового походження та періодичні.

До першої групи джерел відносяться документи, які визначають правові норми, підтверджують певні права, а також офіційні записи, що встановлюють правовідносини між особами та інституціями. Сюди ми відносимо збірник документів «Українська Держава (квітень – грудень 1918 року). Документи і матеріали» у 2-х томах. Тут подано великий комплекс документів вищих органів влади Української Держави – Гетьмана Павла Скоропадського, уряду, міністерств [4-5].

Ще одним документом, який висвітлює тему нашої роботи є «Мирний договір між Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Туреччиною з одного боку та Росією з іншого [Брест-Литовський мирний договір], 3 березня 1918 р.». Тут відображено передумови укладення договору, загальні його риси, статті, які визначають домовленості між учасниками [16].

Джерела особового походження – рід пам'яток, кожна з яких створена окремою особою з приватних міркувань чи у зв'язку із службовими потребами. До них належать особисті записки, мемуари (спогади), епістолярії, автобіографії, щоденники. До цього ж виду джерел відносимо праці відомого українського історика ХХ ст. Дмитра Дорошенка, де подається ґрунтовне документальне дослідження подій в Україні 1917-1918 років [1-2].

Важливим джерелом для висвітлення теми нашого дослідження були й «Спогади» П. Скоропадського [3]. Ця праця висвітлює епоху і діяльність автора з відмінної порівняно з іншими зразками української мемуарної літератури політичної перспективи – з позицій поміркованого консерватизму, культурного і політичного елітаризму та аристократизму. На відміну від української

мемуарної літератури, яка традиційно розглядала проблему Української революції 1917–1921 років у статичний спосіб, Павло Скоропадський підходить до справи зі стратегічної, а, отже, динамічної перспективи професійного військовика-генерала.

Іншим важливим джерелом є книга спогадів, зібраних керівником прес-служби німецьких окупаційних військ В. Фестом, де автор-очевидець розповідає про драматичні події, що відбувалися у Миколаєві та загалом в Україні з 1918 по 1919 роки. У книзі немає особистої точки зору і спроб підігнати факти під якісь ідеологічні концепції, а лише скрупульозний опис, година за годиною, день за днем. У книзі також опубліковано унікальні фотографії з історії Миколаєва часів громадянської війни та австрійсько-німецької окупації 1918-1919 років із приватних колекцій городян [6; 15].

Наступним джерелом є спогади військового, активіста та адвоката Степана Шухевича, де висвітлюється перебіг політичних процесів у Галичині та Волині та період окупації України Німеччиною та Австро-Угорщиною. Очевидець жив і працював в цей час в Одесі, очолював жандармське управління, а тому мав доступ до різних матеріалів, що дозволило йому викладати в своїх спогадах цікаві факти та подавати їх аналіз [7].

До мемуарів варто віднести і працю Х. Тінтрупа «Війна в Україні. Записки німецького офіцера», де зібрано цікаві свідчення про перебування німецьких військ в Україні [18].

Німецький журналіст Ф. Шрайдер подорожував з Туреччини в Німеччину через Україну, а тому виклав в своїй праці «Подорож біженців Україною. Сторінки щоденника моєї втечі з Константинополя» історію цієї подорожі. Автор розповідає про життя в Одесі, мандрівку в Миколаїв, переїзд потягом до Німеччини, допомогу українців [17].

Вважаємо, що мають значний відсоток приватності «Військово-політичні звіти барона фон Кейзерлінгка з Петербурга за січень-лютий 1918 р.». В цих документа німецький посадовець надсилав інформацію в Міністерство закордонних справ, щодо подій в Росії та Україні. Зокрема, описано падіння

Центральної Ради, прихід П. Скоропадського та інші події української історії [14].

І остання група джерел – періодика. Преса є важливим джерелом з історії України. За окремими публікаціями, загальним змістом газет, журналів, щорічників можна відстежувати як окремі явища, так і тривалі суспільно-політ. процеси в різні історичні періоди. В нашому випадку були використанні численні періодичні видання, які вийшли друком в 1918 р. в Німеччині. В них подано актуальну та об'єктивну інформацію про події в Німеччині, Австро-Угорщини, новини з фронтів, окупованих територій однією з яких була Україна, передрук з інших газет, відгуки дипломатів, військових, статистика, рекламні оголошення. Описуючи події на українських землях, де перебували німецькі та австро-угорські війська, журналісти звертали увагу на умови Брестського мирного договору, його дотримання, вилучення та купівлі продовольства, взаємовідносинам між місцевою владою, УЦР та П. Скоропадським, й країнами Четвертного союзу, питанням опору більшовикам та придушення повстань селян [8-13].

Отже, джерельна база дослідження представлена різними типами джерел і є достатньою для вирішення поставлених задач. База складається з трьох груп джерел: документальні, джерела особового походження та періодичні. Перший вид дозволяє побачити розвиток української держави, яка знаходилась під німецькою та австро-угорською окупацією через міжнародні угоди, прийняті закони та укази. Друга група дає можливість оцінити діяльність УЦР та Гетьманату П. Скоропадського в умовах окупації Німеччини та Австро-Угорщини через призму особистого погляду авторів, які жили в Україні в 1917-1918 рр., були задіяні в розбудові державних структур або ж відвідали її як мандрівники, військові, дипломати. А періодика дозволяє побачити суспільно-політичні події історії України з точки зору окремих видань, її редакторів чи журналістів.

Важливе значення для дослідження має й історіографія. Умовно наявні дослідження магістерського дослідження можна структурувати у два блоки:

український та зарубіжний. До українського блоку ми відносимо публікації наукового співробітника Інституту культури та історії німців Північно-Східної Європи доктора А. Айсфельда, який розглядає життя та діяльність волинських німців та німецького населення в Україні загалом. Автор торкається питання економіки Німеччини, необхідності мати значну кількість сільськогосподарських робітників, а тому уряд Німеччини вважав можливим заповнити цей дефіцит за рахунок повернення до Німеччини частини німецького населення Польщі, Росії, України під час та після завершення війни [20-21].

Важливими для нашого дослідження стала серія праць Р. Пирого. Зокрема, в монографії «Українська гетьманська держава» висвітлюється утворення і функціонування однієї з державних формацій доби Української революції гетьманату Павла Скоропадського. Розкривається форма і сутність державно-політичної моделі, ідеологічна платформа, соціальна база, проведення економічних реформ [59]. Також дослідник проаналізував діяльність фельдмаршалів Германа Айхгорна [60], Едуарда фон Бельца [56], розкрив зміст закономірності кваліфікації перебування військ Німеччини та Австро-Угорщини на території України в 1918 р. як окупації [57], довів важливість впливу Німеччини на формування гетьманського уряду [61], показав складний процес державного самовизначення УНР, набуття статусу суб'єкта міжнародного права, становлення взаємин з Німеччиною і Австро-Угорщиною [58], з'ясував значення таких видів історичних джерел, як документальні публікації та періодичної преси у висвітленні революційних подій в Україні початку XX ст. [54-55]. Стаття автора «Гетьманат Павла Скоропадського з погляду німецько-австрійських союзників» дозволяє побачити складне і суперечливе сприйняття образу Української Держави 1918 р. владними інститутами, політиками і пресою Німеччини та Австро-Угорщини, детермінованість цих уявлень умовами Брестського мирного договору і фактичною окупацією краю [53]. В іншій монографії Р. Пиріг дослідив взаємовідносини України з Центральними державами, зокрема Німеччиною, на завершальному етапі Першої світової війни [52].

У сучасній українській історіографії проблему існування німецького та австро-угорського окупаційних режимів в Наддніпрянській Україні детально вивчив й В. Солдатенко. В одній з монографій дослідник зробив спробу в хронологічній послідовності відтворити розвиток історичних подій в Україні на переламному рубежі – в добу революцій 1917-1920 рр. [69]. В іншій монографії науковець відтворив панорамну картину історії Української національно-демократичної революції 1917-1920 років. З'ясував причини, характер і мету боротьби, сутність і еволюцію розвитку концепції, схарактеризовано головні події буремної доби [70]. В ряді публікацій автор також торкнувся питання Брест-Литовського миру та міжнародного становища України за доби гетьманату П. Скоропадського [67-68].

Спогади одного з чільних громадсько-політичних діячів українських національно-визвольних змагань 1917–1921 років Ісаака Мазепи (1884–1952) містять багатий фактичний матеріал про перебіг подій в Україні у 1910–1920-х роках. Автор подає свій безпосередній і відвертий погляд на події та їх учасників [46].

Б. Малиновський розглянув проблему неправомірного збагачення службовців австро-угорських військ в Україні (лютий-грудень 1918 р.) та з'ясував засоби та ступінь їх поширення [47].

Вітчизняний дослідник Павло Гай-Нижник на основі широкого спектру документальних джерел та матеріалів висвітлює історію відновлення української державності у 1917-1922 рр. у спектрі становлення та провадження урядами УНР та Української Держави (Центральної Ради, Гетьманату та Директорії) внутрішньої та зовнішньої фінансової політики в складних умовах революційних перетворень в країні та соціально-політичних потрясінь тієї доби [27-28].

Цінним є дослідження науковця І. Дацківа про Брестський мир, де автор вважає, що ця домовленість була першим значним зовнішньополітичним актом України і першим миром у світовій війні 1914-1918 рр. На думку дослідника Центральні держави розглядали Україну як рівноправного з собою партнера,

військова конвенція дала змогу врятувати тоді від загибелі Українську державу [31]. В іншій публікації дослідник аналізує здобутки дипломатії гетьманату П. Скоропадського із державними утвореннями, які виникли в колишній Російській імперії [32].

Спільна праця Оксани Ляшенко та Ігоря Дацківа присвячена економічним аспектам Брестського мирного договору 1918 р., який спричинив певні зобов'язання сторін в економічній сфері відносин зокрема у системі українсько-німецько-австрійських відносин, що суттєво впливали на зовнішньополітичну орієнтацію Києва, Відня і Берліна [45].

Дослідження Л. Левченко присвячено проблемі взаємин німецького військового командування з українським цивільним населенням на регіональному рівні в 1918 р. в Миколаєві у ході Української революції 1917–1921 рр. [43].

Дослідник В. Головченко у власній публікації, а також іншій, написаній у співпраці з В. Солдатенком, звертає увагу роль і значення України у міжнародних відносинах. На думку автора об'єктивно «українське питання» й, відповідно, роль незалежної української державності в структуруванні центрально-східноєвропейського державно-політичного простору знайшли певне відбиття в стратегічних планах Центральних держав (Німеччини й, меншою мірою, Австро-Угорщини) напередодні та під час Великої війни [29-30].

Дисертаційне дослідження чернівецької науковиці Т. Мінаєвої звернуто на вивчення історії повсякденності, в рамках вивчення якої досліджуються умови життя (побуту, проживання, харчування, лікування тощо) російських військовополонених в Австро-Угорщині та Німеччині. Певну увагу приділено й питанню їх повернення додому через Україну [50].

Серія книг «Миколаївщина. 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років» має на меті висвітлити історичний та джерельний матеріал революційних подій на Миколаївщині, пов'язаних із визвольною боротьбою та утвердженням української державності. Тут приділено увагу діяльності армії,

флоту, селянському повстанському руху, етнічним, міжнародним, релігійним, освітнім та культурно-просвітницьким аспектам [49].

У дисертаційному дослідженні М. Приходько здійснено аналіз передумов, чинників та факторів впливу на процеси формування дипломатичної служби Гетьманату П. Скоропадського; оцінку внеску дипломатичного корпусу в становлення Української Держави в 1918 р. [63].

Значну цінність має книга «Українська державність у XX столітті: Історико-політологічний аналіз», що містить комплексний історико-політологічний та соціально-філософський аналіз проблем української державності в XX столітті, зокрема, й історії УНР, держави П. Скоропадського, Директорії [71].

Публіцистична стаття Д. Шурхало дозволяє побачити Україну очима німців 100 років тому [74]. А С. Шелест висвітлює політику правлячих кіл Німецької імперії відносно українського питання на початку Першої світової війни [73]. Праця І. Басенко на основі аналізу газетних суджень дозволяє побачити вичерпну картину сприйняття німців у Києві [23]. Монографія В. Верстюка присвячена Українській Центральній Раді та її діям по боротьбі з більшовиками [26]. Економічним аспектам життєдіяльності української держави присвячено публікацію дослідник М. Дмитрієнко, О. Лисенко [33]. Деякі деталі повстання проти гетьманської влади відображено в статті А. Калантир. Авторка показує початок виступу у Вінниці та вказує на причини слабкості влади П. Скоропадського [39]. І. Каменецький ґрунтовно досліджує німецьку політику проти України в 1918 р. та звертає увагу на її ключові моменти [40]. Стаття М. Ковальчука «Дипломатія Української держави у контексті завершення Першої світової війни» звернена до перших кроків молодшої української дипломатії. Дослідник зупиняється на укладенні мирного договору, відносинах з Німеччиною, Австро-Угорщиною, країнами Антанти [42]. В. Матвієнко звертає увагу на перші кроки по розбудові дипломатичної служби УНР та Української Держави Павла Скоропадського [48]. Дослідник С. Наумов в рецензії на працю «Окупація України 1918 року: Історичний

контекст – стан дослідження – економічні та соціальні наслідки» характеризує дії УЦР по відносинах з німецьким командуванням, які призвели до її падіння [51]. А науковець К. Кобченко рецензує роботу німецького дослідника Франка Гольчевського «Німці та українці: 1914-1939», де вказує на складнощі та умови співпраці українського населення і німецьких військових в 1918 р. [41].

Дисертація О. Погуляєва звертає увагу на такі малодосліджені теми української революції 1917-1921 рр., як соціально-економічне становище, суспільно-політичні рухи та культурно-освітній розвиток етнічних меншин Правобережної України [62].

В праці О. П. Реєнта, О. Є. Лисенко здійснено порівняння розвитку українського питання в період Першої та Другої світових воєн. А в підручнику О. С. Рубльова та О. П. Реєнта проведено опис еволюції української революції з погляду нових джерел та історичної концепції сучасної доби [65-66].

В. Хома проводить загальний огляд становища окупаційної німецько-австрійської армії. Основну увагу звернено на особливості окупаційного режиму та його взаємодію з місцевим населенням. Охарактеризовано ставлення німецького та австрійського вищого військового командування до української влади, місцевого населення до німецького та австрійського війська [72].

А. Боляновський основну увагу зосередив на мотивації політики Німеччини щодо України і українського національного руху під час двох основних періодів війни: у 1914–1916 рр., а також у 1917–1918 рр. [23]. Публікації А. Венчура показують дії німецької та австро-угорської окупаційних адміністрацій в Наддніпрянщині у 1918 р. [24-25].

Важливими були й публікації розміщені в енциклопедіях та електронних ресурсах. Вони дозволили зрозуміти термінологічний апарат дослідження, зрозуміти складі поняття, оцінити значення німецької та австро-угорської окупації для України [19; 44; 81].

До зарубіжного блоку історіографії відноситься колективна монографія «Україна між самовизначенням та окупацією», яка створена інтернаціональним колективом учених і де висвітлюється історія України у широкому контексті

подій Першої світової війни та революційних процесів на теренах колишньої Російській імперії, які актуалізували українське питання, уможливили державну незалежність УНР, перетворення її на суб'єкт міжнародних відносин. У центрі дослідження знаходиться політика Німеччини та Австро-Угорщини щодо України, детермінована прагматичними інтересами отримання продовольчих і сировинних ресурсів для продовження війни [34-38; 64].

В праці американського дослідника Авіеля Рошвальда, доцента кафедри історії Джорджтаунського університету розглядається питання впливу етнічного націоналізму на падіння імперій в контексті дослідження витоків сучасної етнічної політики в Центрально-Східній Європі, колишній Російській імперії та на Близькому Сході. Певні аспекти стосуються й історії України [93].

Дослідження В. Баумгарта дозволяє охарактеризувати німецьку східну політику, щодо України в період від Брест-Литовська до кінця Першої світової війни. Також окреме дослідження присвячено очільнику німецької політики в Україні генералу Грюнеру [75-77].

Сучасний німецький дослідник Т. Едер прагне дати об'єктивний погляд на питання відносин Німеччини та Австро-Угорщини до України з березня 1917 по листопад 1918 р. [79]. А дослідження О. Федина торкаються питань українського національного руху і початку Першої світової війни. Серед іншого звертається увага на цілі німецької війни на сході та в Україні, укладання Брест-Литовського договору, окупації України, перевороту генерала Скоропадського та падіння Гетьманщини та кінець окупації [80].

Праця Ульріха Фолкера торкається оцінки революції 1918/1919 рр. та її впливу на розвал німецької армії і загалом поразку у війні [96].

На проблеми аналізу німецької публіцистики, яка писала про Україну під час Першої світової війни звернув увагу Рікардо Бавай. На думку дослідника з початком Першої світової війни Україна раптово опинилася в центрі уваги німецької громадськості. Це знайшло відображення у низці статей, нарисів і памфлетів з-під пера німецьких публіцистів, які ближче досліджували українське питання під час війни [78].

Петер Лієб намагається дослідити німецький історичний зв'язок і пов'язану з цим відповідальність перед Україною за її окупацію в Першій та Другій світових війнах [89].

Дослідник В. Маджескі започаткувавши вивчення історії використання німецьких військ баварського походження в поході в Україну. Зокрема, дослідник показує основні етапи використання баварської кавалерійської дивізії та її перемоги над більшовиками, утримання важливих пунктів на Волині та Поділлі [90].

Монографія Ч. Мілова дає нам змогу використати факти внутрішньополітичного розвитку Наддніпрянщини, появи українського питання на міжнародній арені, проблеми Східної Галичини та українсько-польських відносин на формування національної держави українців [91].

Дослідження І. Барінова опубліковане німецькою мовою в Москві і зосереджується на питаннях географії, держави та суспільства, церкви, життя національних меншин, політичних рухів, економіки, культури та інтелектуального життя України крізь призму німецько-українських відносин [95].

Історик Ф. Гольчевський в низці праць намагається довести, що історія українців як (державного) народу тісно переплітається з історією німецької східної політики у Першій та Другій світових війнах. Звертається увага й на роботу німецької розвідки з українськими військовополоненими [82-85].

Важливими також були дослідження Д. Стегманна, який зосередився структурі та розвитку німецької пропаганди в 1917-1918 рр. в тому числі і щодо українців [94]; Г. Хаусманна, який зосередився на історіографії питання мирних договорів кінця війни [86]; М. Раухенштайнера, який показав вплив Першої світової війни та подій в Україні на падіння Габсбурзької монархії [92]; О. Кураєва, який показує зародження проекту поширення впливу німецької політики щодо України під час Першої світової війни. Реалізація ідеї незалежної України та її стратегічне значення для Німеччини перебувало в тісній залежності від розвитку воєнної ситуації. В організаційному плані

діяльність організації «Вільна Україна» була пов'язана з Військовим міністерством у Берлін [88].

Отже, історіографія питання включає в себе праці вітчизняних та зарубіжних дослідників. В працях українських науковців відображено основні політичні етапи розвитку УНР та Гетьманської держави П. Скоропадського, економічна складова їх розвитку, факти суспільного невдоволення політикою влади та запрошенням і діями окупантів. Зарубіжні видання зосередились на міжнародних аспектах виникнення українського питання під час Першої світової війни, дипломатичних факторах укладання Брест-Литовського мирного договору, участі німецьких військ в наступі на більшовиків та окупації українських земель. Також відмітимо, що і в українській і зарубіжній історіографії звернено увагу на питанні доцільності введення військ держав Четвертого союзу та результатах їх перебування. Загалом вважаємо, що зазначені групи історіографії мають своє переваги та недоліки у вивченні даної проблеми. А тому необхідно комплексно їх вивчати і застосовувати, щоб досягти мети й завдань роботи та зробити відповідні висновки.

Визначаючи основні методологічні підходи до дослідження проблем «Німецького та австро-угорського окупаційного режиму в Наддніпрянській Україні (1918 р.)» долучаємось до твердого переконання вітчизняних науковців, що фундаментом дослідження має стати методологія, яка відповідає сучасним вимогам і виходить з визнання неможливості вивчення історичної, суспільно-політичної та соціально-економічної реальності в рамках одного методу і виступає за поєднання різноманітних методів, позицій і точок зору, які взаємодоповнюють одне одного. А тому дослідження ґрунтується на основних принципах об'єктивізму, історизму, всебічності, системності, діалектичного розуміння історичного процесу, неупередженого підходу до складних явищ політико-економічного життя.

Додержання принципу історизму забезпечує можливість визначити стан дослідження суспільно-політичних процесів у зв'язку із історіографічною ситуацією, яка мала місце в різні періоди накопичення наукових знань з даної

тематики. Додержання принципу об'єктивності має мінімум два аспекти, які мають враховуватися для забезпечення неупередженості аналізу наукових праць. По-перше, необхідним залишається відбір таких історіографічних джерел, які дійсно відбивають стан дослідження теми. По-друге, оцінка внеску науковців у скарбницю історіографії має виводитися відповідно до актуальності, новизни та об'єктивності проведеного ними наукового пошуку.

Посиленню об'єктивності та системності сприяє дотримання принципу всебічності, який передбачає аналіз всієї сукупності історіографічних джерел, а також врахування різноманітних впливів на процес накопичення історичних знань.

Принцип системності орієнтує на врахування багатофакторності історичного та історіографічного процесів, на комплексне осмислення історичних знань. Важливою передумовою реалізації дослідницьких завдань для пізнання історіографії суспільно-політичних процесів має принцип спадкоємності, який часто ігнорувався, особливо у ставленні до наукового доробку попередників. Дотримання цього принципу дає змогу забезпечити зв'язок нових знань з науковими надбаннями попередників та уникати суб'єктивізму в оцінці історіографічного процесу.

При розв'язанні поставлених завдань були використані такі історичні методи дослідження: історіографічного аналізу та синтезу; ознайомлення, вивчення та узагальнення джерел; історико-статистичний; історико-хронологічний; історико-порівняльний, метод структурного аналізу діалектичний, системний метод. Вони застосовуються при дослідженні змін, що відбуваються в об'єктах у часі. Це дозволило, з одного боку, проаналізувати питання, що відповідають меті і завданням дослідження з урахуванням нового, введеного у науковий обіг фактичного матеріалу, а з іншого боку – ліквідувати деякі хиби марксистської методології, а саме: низький ступінь розробленості і диференціації понятійного апарату, зайву переобтяженість ідеологічними оцінками, негативне ставлення до будь-яких виявів релігійності.

У першу чергу доцільне використання методу історіографічного аналізу та синтезу, який створює можливість критичного розгляду наукового доробку вчених із порівнянням отриманих ними результатів та встановленням повноти вивчення теми. Дотичний до попереднього є метод ознайомлення, вивчення та узагальнення джерел, який дозволив проаналізувати використані джерела.

Застосування історико-порівняльного методу при аналізі історіографії теми дало можливість співставити різні погляди істориків стосовно наших проблем, критично проаналізувати та порівняти праці радянських, сучасних та зарубіжних істориків (Розділ I). За допомогою цього методу ми отримали додаткову інформацію про маловивчені історичні об'єкти. Цей метод, а також історико-статистичний були застосовані для характеристики кількості отриманого продовольства Німеччиною та Австро-Угорщиною, визначення динаміки селянських повстань залежно від політики окупаційної влади, скорочення кількості німецько-австрійських військ тощо (Розділ III та IV). Використання порівняльно-історичного та історико-типологічного методів дозволяє простежити ставлення німецької влади до УЦР, Гетьманату П. Скоропадського та місцевого населення, специфіку та характерні риси окупації (Розділ III та IV).

Так, дослідження зовнішньополітичних зусиль дипломатичного корпусу гетьмана П. Скоропадського у боротьбі із опозиційними політичними силами було здійснено за допомогою діалектичного та системного методів (Розділ IV). Системний метод, але вже у поєднанні із методами структурного аналізу та методами аналізу й синтезу, використовувалися в процесі дослідження джерельної бази, а також історіографії з предмета роботи (Розділ I).

Поєднання методів герменевтики, історико-порівняльного методу дало змогу всебічно дослідити та визначити реальну оцінку ефективності економічної діяльності гетьмана П. Скоропадського. Так само історико-порівняльний метод використовувався і для визначення ролі УНР та Української Держави в реалізації їх геополітичної стратегії в умовах існування системи Брест-Литовських мирних угод (Розділ III та IV).

Підсумовуючи, варто зазначити, що для ефективності сучасної вітчизняної історичної науки важливим є створення цілісної методологічної системи, яка б складалася з основних концептуальних підходів найбільш затребуваних методів та засобів пізнання як загальних, так і історичних, а також методики історичних досліджень.

Отже, джерельна база, історіографія та методологічні засади дослідження дозволяють зробити наступні висновки.

По-перше, задіяна в праці джерельна база є різноплановою, що в результаті дало змогу рельєфно розкрити питання «Німецький та австро-угорський окупаційний режим в Наддніпрянській Україні (1918 р.)» та показати вплив членів Четвертого союзу на розвиток української державності на завершальній стадії Першої світової війни.

По-друге, аналіз історіографії засвідчив, що попри значні дослідницькі напрацювання в історичній науці на сьогодні відсутнє комплексне дослідження проблеми «Німецького та австро-угорського окупаційного режиму в Наддніпрянській Україні (1918 р.)». В той же час наявні праці Р. Пирога, В. Солдатенка, А. Боляновського, І. Дацківа, В. Дорніка, Г. Касьянова, П. Ліба, О. Федішина, Ф. Гольчевського та інших науковців дозволяють в майбутньому зробити це. А тому вважаємо, що критичне вивчення та використання під час написання тексту різнопланових джерел, залучення фахових історичних публікацій створило належне наукове підґрунтя для об'єктивного та всебічного розкриття теми дослідження та дозволило вирішити поставлені в роботі завдання.

По-третє, окресливши коло необхідних принципів та методів дослідження варто сказати, що системне використання різноманітних способів теоретичного пошуку дає можливість висвітлити різні аспекти даної теми, яка присвячена «Німецькому та австро-угорському окупаційному режиму в Наддніпрянській Україні (1918 р.)». Методологічна база магістерського дослідження сприяла реалізації її мети і завдань.

Розділ II

«Українське питання» в політиці Центральних держав

Відносини Німеччини та Австро-Угорщини з Україною в основному сформувалися, у 1918 р., в завершальний час важкого воєнного протистояння Антанти і Четверного союзу [58, с.1]. Але зацікавлення цих держав до України з'явилося значно раніше.

В XIX ст. Німецька імперія не виявляла жодного політичного зацікавлення Україною, а про якийсь план незалежної української держави годі й казати. На початку XX ст. лише поодинокі німецькі інтелектуали докладніше займалися цією темою і вбачали в цій країні сепаратистський потенціал для ослаблення царської Росії [38, с.95]. Зокрема, знайомство німецької еліти з Україною відбувалося завдяки публікаціям про українські землі, перші з яких вийшли друком перед Першою світовою війною, серед них – перекладена німецькою мовою праця М.Грушевського «Geschichte des ukrainischen (ruthenischen) Volkes» («Історія українського (руського) народу»; т.1, Ляйпциг, 1906 р.), яка вперше актуалізувала «українське питання» в Німеччині, а також публікації П. Рорбаха та інших авторів, що поклали початок знайомству з Україною [41, с.213].

Широка громадськість і більшість представників офіційних кіл цієї країни були ознайомлені з ним лише після початку військових дій на сході [80, с.12]. Зокрема, відбувається співпраця вітчизняних діячів (О. Скоропис-Йолтуховський, К. Левицький) із німецькими властями (зовнішньополітичне відомство) і підтримка їх діяльності, включаючи просвітницькі проекти серед військовополонених-українців, видання пропагандистських брошур та журналів тощо. Із німецького боку у цей час мало місце зростання економічного інтересу до України, у тому числі у зв'язку зі зміною ставлення Німеччини до російських «національних окраїн» – відтепер у прагненнях Берліна поєдналися економічна складова з намірами створити противагу Росії [41, с.213].

На період війни німецька політика щодо Східної Європи, зокрема України, формувалася в трьох центрах, які істотно впливали на дії німецького уряду. Пангерманська ліга і Партія батьківщини ставили за мету розбити Російську імперію і відсунути її кордони далеко на схід [24, с.21]. Президія Пангерманського союзу у серпні 1914 р. серед інших завдань майбутньої війни висунула й таке: розчленування Росії на частини, оволодіння Польщею, Литвою, Білорусією, Україною, прибалтійськими губерніями для розселення німецьких колоністів [65, с.21]. Український рух брався ними до уваги як чинник, що послабить Росію. Існування незалежної України розглядалося виключно в межах стратегії німецької експансії на Схід. Друга – журналістсько-академічна група, найвідомішим представником якої був Пауль Рорбах, автор відомої роботи «Неросійські народи Росії і ми», виступала за унезалежнення неросійських народів Російської імперії [71, с.102]. Україна для Рорбаха була ключем до перемоги над Росією. «Без України – Росія не Росія, вона не матиме заліза, вугілля, збіжжя, портів! [...] Будь-яка більш-менш серйозна діяльність у Росії завмре, якщо ворог захопить Україну. [...] Хто матиме Київ, той підкорить Росію!» [38, с.100]. Як засіб усунення «російської небезпеки» Пауль Рорбах пропагував «демонтаж російського колоса на його природні, історичні та етнографічні елементи», причому найбільше значення надається створенню суверенної української держави, орієнтованої на німців» [78, с.5].

Україна потенційно розглядалася головним форпостом у Східній Європі проти експансії Росії на Захід. Нарешті, третя група, очолювана проф. Отто Гершем, розвивала політичний напрям Бісмарка на утримання з Росією добросусідських відносин і виходила з того, що Росія залишиться неподільною державою [24, с.22; 71, с.102-103]. Гершт назвав «чистою фантазією» те, що Україна є економічно, а також у культурному відношенні близька до Центральної Європи – і перш за все до Німеччини. Також він висловлював серйозні застереження щодо перебільшення контрасту між Києвом і Москвою: «Коли нам кажуть, що Київ і Москва – це два абсолютно різні політичні та

історичні чинники, то чому нам має здаватися, ніби Баварія і Пруссія бажають посперечатися між собою за королівство Каролінгів» [78, с.15].

З початок війни ставлення Німеччини до України змінилося. На провідні ролі в реалізації українського вектора зовнішньої політики Німецької імперії вийшло молодше політичне покоління, не переобтяжене «політичним заповітом» О. фон Бісмарка, що, як відомо, категорично застерігав своїх наступників від передчасного нападу на Росію. Зокрема, для більш ефективного пропагандистського забезпечення військово-політичних цілей Німеччини у жовтні 1914 р. в системі МЗС було створено Центральне управління закордонних служб (ЦУЗС) на чолі з майбутнім послом в Українській Державі – бароном А. Муммом фон Шварценштайном [30, с.7]. Працівники ЦУЗС створили ефективну систему пропаганди військово-політичних завдань Німеччини. Зокрема, у Веймарі П. Рорбах і Е. Йєкх видавали тижневик «Das Größere Deutschland» (1914-1915 pp.), що висвітлював українську проблематику в контексті континентальної війни проти Російської імперії, а в Берліні вони ж за участю А. Шмідта друкували тижневик «Deutsche Politik» (1916-1918 pp.), де українському питанню також надавалося значної уваги. Крім того, зусиллями співробітників ЦУЗС в Німеччині було розпочато підготовку до друку праць Д. Донцова «Ідея української держави і війна з Росією» та С. Рудницького «Україна і українці» [30, с.7].

В серпні 1914 р. після переговорів з українськими політиками в Лемберзі консул Емануель Урбас, який працював у МЗС, запропонував, щоб «особливо поставитися до українців серед військовополонених, повідомити їм, що ми йдемо в їхню країну як їхні друзі, і залучити їх до такої міри, щоб їх потім можна було зарахувати до добровольчого корпусу або використовувати як агентів на неокупованих теренах. території України» [85, с.552].

Оточення кайзера і штаб-квартира збройних сил лавірували між поглядами пангерманської ліги і групи О.Герша, а канцлер і міністерство закордонних справ схилялись до рекомендацій групи П.Рорбаха [30, с.8]. Канцлер Бетман-Гольвег на початку світової війни брав до уваги можливість

організації та підтримки революційних національних рухів у царській імперії. У меморандумі до німецького посла у Відні він згадував про наміри Німеччини викликати повстання в Україні, створити з України, Конгресової Польщі, Прибалтики і Кавказу буферні держави [71, с.103]. Для цього в 1915 р. вони з метою «сепаратистської сецесії» вдалися до використання українського націоналізму, створивши «Лігу (Союз) визволення України», яка фінансувалася з німецьких фондів [65, с.23].

Представник німецького Міністерства закордонних справ М.Ціммер і керівник кайзерівської військової місії в Туреччині генерал Л. фон Сандерс продовжували виношувати плани військових дій на Чорноморському узбережжі Росії. Українським представникам, які представляли СВУ було запропоновано підняти повстання українських моряків Чорноморського флоту й забезпечити їх перехід на бік Австро-Угорщини під час вступу Туреччини у війну. За це їм було обіцяно утворити на Кубані незалежну Українську державу й розпочати відвоювання всієї України [73, с.1-2].

А ідеолог залучення українців до повалення Росії Пауль Рорбах в меморандумі для шведського короля в жовтні 1915 року радив відправити українських полонених до свого народу та оголосити про наділення селян землею. Проведення такої аграрної реформи в інтересах українських селян легко дало б можливість пізніше політично організувати Україну окремо від решти Росії» [85, с.552].

Щодо позиції німецьких промисловців, то ще в березні 1915 р. генеральний директор концерну Круппа А. Гугенберг заявив про необхідність економічного підкорення України й підтримки українського національно-визвольного руху в Російській імперії [73, с.3-4].

На думку дослідника О. Кураєва забезпечення міжнародної підтримки незалежницьких зусиль України в 1915 р. мало особливе значення для німецького державного керівництва, через що інтерес Німеччини до українського сепаратистського руху мав залишатися прихованим. У довгостроковій перспективі бажана міжнародна підтримка українського

сепаратизму мала сприяти визнанню за міжнародним правом будь-якої української держави, яка могла б бути створена на території тодішньої російської України [88, с.20]. Цим цілям мала служити пропагандистська робота за кордоном. Планувалося запустити до видання журнал «L'Ukraine», який виходив у Лозанні з серпня. Також планувалося друкувати матеріали на цю тему у Франції, Англії; в католицьких колах; планувався з'їзд різних пригноблених Росією народів. Також піднімалося польське питання [88, с.21].

У січні 1915 р. уродженець Російської імперії Ізраїль Гельфанд (відомий під псевдо «Александр Парвус») запропонував німецькому послові у Константинополі фон Вангенгайму програму, що, згідно з його «політичним псевдонімом», була названа «планом Парвуса». В обмін за 85 мільйонів райхсмарок на фінансування російської революції у лютому Гельфанд-Парвус запропонував керівництву Німеччини підтримати діяльність більшовиків, яких очолював Владімір Ульянов (Лєнін), з метою розвалу Російської імперії зсередини – повалення царського режиму й одночасного відторгнення від неї Кавказу, України й балтійських провінцій. Якщо в Росії основою революційних виступів повинні були стати робітники, головним, то в Україні основною рушійною силою соціально-політичних заворушень мали бути селяни як основа великого «селянського руху», повстання яких інспірувала б «українська пропаганда» [23, с.25].

Крім, цього у Німецькій імперії були помітні політичні сили, що неприхильно ставилися до розв'язання українського питання. Зокрема, німецькі соціал-демократи, що посідали ворожу позицію щодо Російської імперії й самодержавства, водночас негативно ставилися до національних устремлінь українців. Головний теоретик партії – К. Каутський у праці «Die Vereinigten Staaten Mitteleuropas» («Сполучені Штати Середньої Європи», 1916 р.) навіть піддав сумніву окремішність української нації та її мови й не був переконаний, чи вона розвинеться й стане літературною, чи й надалі вважатиметься лише діалектом [30, с.9].

Загалом, незалежно від того, чи вбачали в Україні інструмент для того, щоб зламати хребет Російській, а то й навіть Британській імперії, чи були це представники Пангерманського союзу чи промисловці і чи публіцистика Пауля Рорбаха виходила порівняно великими накладками, – всі ці ідеї вийшли з-під пера і народилися в головах різних угруповань або окремих осіб. Уряд Німеччини, звичайно, міг мати якісь міркування щодо України, втім, до офіційної воєнної програми він ніколи не залучав ідей різних лобістських груп [38, с.101].

Розпад царської Росії прискорив кристалізацію німецької політики щодо України. Зацікавлення Німеччини Україною стрімко зростало протягом 1917 року. Той факт, що Раду очолив Михайло Грушевський, видатний український історик, найшановніший і найвідоміший національний діяч, який у довоєнний час займав кафедру української історії у Львові, столиці Західної України (тоді частини Австро-Угорщини), не дуже допоміг справі [80, с.43].

По мірі розвалу російської армії та українізації її військових частин поступово щезав елемент двозначності в українській політиці Берліна [80, с.53]. Офіційні німецькі умови миру, датовані 19 серпня 1917 р., відзначали, що, крім визнання новоствореної Польської держави, Німеччина буде обстоювати права на суверенітет України, Фінляндії, Балтійських провінцій, Фландрії, Ірландії, Єгипту і Персії [71, с.103]. Німеччина та Австро-Угорщина бачили в Україні браму для виходу до Центральної Азії, а тому вона мала для них надзвичайно важливе стратегічне значення [33, с.449]

Важливою причиною окупації України для Німеччини були й економічні чинники, оскільки німці в такий спосіб хотіли серйозно ослабити радянську Росію, а також отримати новий ринок для постачання своїх товарів. До України Німеччина мала поставляти хімікалії, ліки, текстиль і сільськогосподарські машини, вугілля, сировину [36, с.264-265].

Проте й вони були не проти постачання великих обсягів продовольства з України, щоб покращити напружену ситуацію з харчами в себе вдома. Завдяки покращенню державного управління в галузі забезпечення продовольством,

суворішому регулюванню розподілу харчових продуктів і непоганому врожаю картоплі зима 1917–1918 рр. не була такою голодною, як попереднього року, втім, становище і далі було напружене. Денна норма хліба знизилася до 250 грамів на особу, тоді як на фронті солдати одержували все ще 600-700 грамів. Від початку 1918 р. про споживання м'яса свинини міськими мешканцями взагалі вже не йшлося. Тож соціальні й політичні труднощі лише зростали, що яскраво засвідчили «січневі страйки» 1918 р. Тож постачання продовольчого й фуражного зерна з України виглядало єдиним виходом із складної ситуації [36, с.264-265]. Саме військові поразки та економічні чинники стали визначальними для початку революції в Німеччині. Нерідко відправною точкою ставали «харчові полонези» продовольчих бунтів: жінки та молодь виступали за «мир і хліб», штурмували ратуші й грабували магазини. Співробітники поліції виступили проти таких протестів часто з надмірною різкістю, що в свою чергу викликало гнів і сприяло збільшенню кількості голодуючих [96, с.13]. На мітингах лунали крики «Пруські слуги! «Герої»! Майте мужність послухати жінок і дітей! [96, с.14].

Австро-Угорщина в українській політиці виявляла особливу активність, оскільки Габсбургська монархія володіла «українським П'ємонтом» – Галичиною. Українське питання в Австро-Угорщині було не лише зовнішньополітичною, а й потенційною внутрішньополітичною проблемою, оскільки 1910 р. в Цислейтанії мешкало близько 3,5 млн, а в Транслейтанії майже один мільйон «русинів». Вони проживали передусім у коронних землях Галичини й Буковини та в угорських Мараморошському, Березькому, Угочанському й Унгському комітатах і становили там відповідно майже 40% населення [38, с.93].

Також деякі політики у Відні плекали надію на приєднання за сприятливих обставин Наддніпрянської України. У листопаді 1914 р. австрійський міністр закордонних справ Берхтольд зазначав, що «наша головна мета в цій війні полягає у довготривалому ослабленні Росії і тому, на випадок нашої перемоги, ми приступимо до створення незалежної від Росії Української

держави». Маючи це на увазі, Відень підтримуватиме діяльність «Союзу визволення України [71, с.104].

Політика Австро-Угорщини щодо України від початку 1918 р. була також зосереджена на одержанні продуктів харчування з «житниці Росії». Про безмежні запаси зерна й сировини в Україні ходили легенди. І ці легенди поширював не хто інший, як самі українські політики, які, обіцяючи великі поставки збіжжя, намагалися загострити увагу держав Антанти, Четверного союзу, а подекуди й тієї чи іншої нейтральної держави на своїх політичних цілях, таких як дипломатичне визнання, підтримка в боротьбі з більшовиками чи укладання торговельних угод. Проте навіть в Україні розуміли, що такі обсяги – далекі від реальності [36, с.263].

Продовольча криза в Австро-Угорщині сягнула свого апогею під час «січневих страйків» у період між 3 і 25 січня 1918 р., які, розпочавшись у великих містах і промислових центрах, перекинулися на інші території й охопили три чверті мільйона робітників. У дрібніших містах ще й до того виникали голодні заворушення, які придушували військові. В перші місяці 1918 р. всім стало зрозуміло, що війна вичерпала вже майже всі сили і так далі тривати не може, що констатував наприкінці березня навіть сам цісар Карл у листі до Бем-Ермоллі [36, с.264].

Зважаючи на ці обставини, у Відні вважали, що кращим паролем для війська, яке вступить в Україну, буде такий: «За даних обставин ми ведемо оборонну війну, прагнемо до справедливого для всіх сторін миру, ми не втручаємося у внутрішні справи сусідніх народів, навпаки, даємо можливість цим народам власноручно вирішувати їхню долю». Відзначимо, що такі рекомендації віденський дипломат подавав ще в серпні 1917 р. – задовго до укладення Берестейського миру і появи військ Центральних держав на території Української Народної Республіки [71, с.105].

А тому ми бачимо, що ані Німеччина, ані Австро-Угорщина до 1917 р. не проводили якоїсь виразної політики щодо України. Насамперед Німецька імперія офіційно не виявляла зацікавлення цією країною. Важливим на нашу

думку було й те, що внаслідок революційних подій в Росії в 1917 р. українське питання постало, з точки зору Німеччини та Австро-Угорщини, зовсім у іншому висвітленні. Принципово важливим було й те, що українська демократія з самого початку революцій виступила проти ідеї повного відокремлення України від Росії, характеризуючи її, як «удар в спину російській демократії». Українські політики не цілком визначилися щодо кордонів майбутньої України. Значні прошарки українського населення виступали за спільні дії з «материнською землею», надто ж проти зовнішньої загрози.

Отже, за умов кардинальної зміни курсу української політики Австро-Угорщина підійшла до етапної межі – Берестейських переговорів з делегацією Української Народної Республіки і підписання «хлібного миру» з Україною.

Хоч як намагались антантівські кола схилити на свій бік провід УНР (чим, дійсно, зробили вагомий внесок у вироблення його самостійницької позиції), всупереч їм діяли інші міжнародно-політичні чинники. Й останні виявилися потужнішими. Підвищений інтерес до України поспішили виявити не лише країни Антанти, а й Четверного союзу [29, с.161]. Рада просила допомоги в Антанти, потім пішла на контакт із Центральними державами [79, с.5].

3 грудня почалися переговори про офіційне перемир'я між Росією та Четвертим союзом. До 13 грудня вони були завершені. Перемир'я мало тривати з 17 грудня до 14 січня 1918 року з автоматичним продовженням із семиденним терміном повідомлення [92, с.850]. Договір про перемир'я передбачав підготовку і підписання у найближчий час мирного договору [26, с.237]. Паралельно з цим Німеччина й Австро-Угорщина пильно стежили за розвитком подій в національних регіонах свого партнера. Протидія встановленню там влади рад, факти конфронтації з петроградським урядом послужили підставою для того, щоб спробувати обмежити прерогативи російської делегації, змусити її згодитися представляти не країну в колишніх імперських рамках, а виключивши з неї Польщу, Україну, Білорусь і

Прибалтику [29, с.161]. Дослідник І. Каменецький зазначає, що «Україна не фігурує не тільки в територіальних плянах чи у сферах впливу Центральних держав у початковій стадії Берестейських переговорів, але також большевицька сторона не враховує спочатку можливості німецької експанзії в сторону України» [40, с.78].

А тому українців підштовхувані силою обставин були змушені швидко втягуватися у переговорний процес, який ініціювали більшовики і представники Четверного союзу. Зважитися на такий крок було для керівників УНР справою непростю [26, с.237]. Тому перед Україною постала, з одного боку, проблема виходу з війни, спричинена більшовицьким переворотом у Петрограді та поворотом зовнішньополітичного курсу Росії до сепаратного миру з ворожими державами Четверного союзу, а з іншого – агресією більшовицької Росії проти УНР. Цей подвійний вузол і вдалося розв'язати молодій і ще зовсім недосвідченій українській дипломатії [31, с.281]. Її діяльність у Бресті набула життєво важливого значення для історичної долі українського народу [31, с.281]. 11 (24) грудня 1917 р. українці звернулося до всіх воюючих і нейтральних країн з нотою, в якій заявило, що не визнаватиме умов миру, якщо під ним не буде підпису представника УНР [31, с.281]. 15 (28) грудня 1917 р. VIII сесія Центральної Ради підтвердила безпосередню участь УНР у першій закордонній дипломатичній місії – Брестських мирних переговорах і сформувала повноважну делегацію на чолі з генеральним секретарем торгівлі й промисловості: В. Голубовичем (голова до 15(28).01.1918, УПСР), О. Севрюком (голова з 15(28).01.1918, УПСР), М. Любинським (УПСР), М. Полозом (УПСР) і М. Левитським (УСДРП), а також економічним радником проф. С. Остапенко [29, с.167; 48, с.163] [Додаток А]. На відміну від інших аналітиків, які акцентують увагу на вікових характеристиках українських посланців – «студентська делегація», проінструктована М. Грушевським, прибула за прирощеннями етнічних теренів в обмін на продовольчі обіцянки Центральним державам, О. Чернін відразу вловив головне «зверхзавдання» хай молодих за віком і ще явно малодосвідчених партнерів [67, с.315]. Більшовики

спочатку не пропускали українців через лінію фронту, «щоб вони не змогли б вчасно дійти до Бреста» [80, с.61].

В цей же час голова більшовицької делегації Л. Троцький заявляв, що його делегація репрезентує всі народи колишньої імперії. Відтак, керівництво УНР (яке через два дні радянський уряд все ж пропустив, але оголосив, що на це рішення жодним чином не вплинули німці) [80, с.61] було змушене заявити, що договір має бути підписаний і УНР. Тим часом німці швидко зрозуміли, що присутність українців у Бресті дасть їм додаткові важелі впливу на переговорний процес. Тому вже 13 грудня 1917 р. делегації Німеччини та її союзників на переговорах у Брест-Литовському повідомили Київ, що «готові повітати уповноважених представників Української Народної Республіки з участю в мирових переговорах в Бересті-Литовськiм» [26, с.237]. Німецькі емісари хотіли якомога швидше визнати нову державу. Буквально через день українська делегація прибула до Брест-Литовська, оголосила себе ворогом росіян і не бажала мати з ними нічого спільного [91, с.92].

3 січня кайзер Вільгельм теж видав розпорядження «вести тим часом переговори з українцями і за змоги укласти з ними союз» [38, с.107-108]. Проте, за таємною інструкцією кайзера Вільгельма II, дати згоду на самостійну участь делегації УНР у переговорах німецька делегація могла лише після того як таку згоду висловить російська сторона [31, с.281-282].

Генерал Е. Людендорф симпатизував українській делегації. Зокрема, він серйозно хотів зупинити більшовицьку хвилю, окупувавши російську територію, а щодо України писав, що на переговорах українська дипломатична делегація «відразу зайняла окреме від більшовиків становище» і що їх пропозиції базувалися на практичних засадах «і не губилися у сфері фантастичних планів на майбутнє» [14, с.242].

Гофман – визначний німецький воєначальник, який в історію Першої світової війни увійшов не тільки як розробник планів успішних військових операцій, але й провідний дипломат на мирних переговорах у Бресті-Литовському у спогадах схвально відізвався про українців [58, с.2]: «Ще перед

початком переговорів зголосилася в Бресті нова група учасників, а саме представники Української народної держави, їх вислала Рада, щоб укласти окремий мир від імені України, опираючись на заяву петербурзького совітського уряду про право народів самовизначити свою долю. Державний секретар і я радісно прийняли українців, бо їх виступ уможлилював нам використати цю нову делегацію проти делегації петербурзької [31, с.282].

У цей період смуту Україна постала перед німецькими дипломатами «оазою організованості та спокою». Крім того, Рада не розглядалася як соціалістична, а лише як радикальна, що було великою відмінністю для тогочасних німецьких лідерів [91, с.93].

На засіданні 5 січня німецька делегація висловила думку про можливий хід роботи. Усі питання поділятимуться на три групи: перша – суто російська; друга – суто українська; третя – змішані російсько-українські. Кожну групу можна було розглядати при відповідному складі учасників засідань. Це був натяк на те, що союзники схильні вести переговори з українцями окремо від більшовиків [31, с.282]. 6 січня 1918 р. голова німецької делегації Розенберг неофіційно повідомив українців про готовність Німеччини задовольнити викладені у ноті вимоги, зокрема про визнання їх як повноважної делегації від України [31, с.283]. Росіяни були змушені погодитися з визнанням повноважень української делегації.

Після цього граф О. Чернін від імені чотирьох союзних держав оголосив заяву, якої прагнули українці: «Ми признаємо українську делегацію самостійною делегацією і уповноваженим представництвом самостійної Української Народної Республіки... [58, с.4] Ми бачимо далі підстави признати Українську Народну республіку вже тепер самостійною, вільною, суверенною державою, яка є в стані заключати самостійно інтернаціональні договори» [31, с.289]. Це була одна з перших визначних перемог молоді української дипломатії, досягнута у жорсткому протистоянні з більшовицькими делегаціями Петрограда і Харкова й, надто, з досвідченим політиком Л. Троцьким [31, с.289].

Перш ніж вирушити до Брест-Литовська, австро-угорські та німецькі високопосадовці 5 лютого в Берліні обговорили подальшу стратегію ведення переговорів. «Повна ізоляція Росії від Балтії Море... [є] стан справ, який з абсолютною впевненістю створить постійний німецько-російський антагонізм, створить і призведе до майбутньої війни» [14, с.240-241]. Також німці зійшлися в тому, що Україну треба використати як засіб тиску на більшовиків, а в разі, якщо переговори будуть зірвані, надати молодій державі військову й політичну допомогу [38, с.109-110]. Також вони розуміли, що на Україну тиснуть більшовики та маріонеткові органи влади, які вони створили в цій державі [9, с.1]. Центральна Рада тим часом своїм Четвертим Універсалом 25 січня (датованим згодом 22 січня) проголосила Україну самостійною державою. Німці рекомендували негайно здійснити цей міжнародно-правовий крок із тактичних причин, щоб були формально-правові підстави для укладання мирного договору. Центральні держави вже 1 лютого визнали Україну як «незалежну, вільну і суверенну державу» [38, с.109-110].

Центральні держави також повинні були враховувати, що новопроголошена Українська держава прагнула політичного визнання з боку держав Антанти Англії та Франції. Україні це вдалося не відразу, але в лютому 1918 року це вдалося. А тому вони поспішали укласти мир з Україною [86, с.274-275].

9 лютого Троцький виявив, що німці та австрійці майже досягли згоди з українською делегацією. І тому він поставив перед фактом сепаратний мир між соціалістичною Київською Радою з одного боку та Німеччиною та Австро-Угорщиною з іншого. Наступного дня він напрочуд завершив переговори відомими словами: «Ми не можемо санкціонувати насильство. Ми виходимо з війни, але відчуваємося змушеними не підписувати мирний договір» [16, с.2].

Визнання України, наміри Німеччини просуватися далі в Балтійський регіон і очевидна невдача тактики зволікання рівною мірою сприяли цьому розриву. Більшовики закликали німецьких солдатів убити свого кайзера та

німецьких генералів, а Троцький видав давно підготовлену декларацію про те, що ніякого анексійного миру не буде підписано [92, с.877]

А тому безкомпромісна політика Троцького перехилила вагу в бік німецької військової інтервенції, яка, м. ін., включала також допомогу Центральній Раді [40, с.83]. А тому для того, щоб Німеччина могла зосередити всі свої сили для великого наступу, запланованого на 21 березня на заході, було вирішено після закінчення терміну ультиматуму наступати у військовому напрямку в напрямку Санкт-Петербурга, з одного боку, щоб отримати весь Балтійський регіон, якщо це можливо, в руки німців, а з іншого боку, нав'язати більшовицькому уряду продиктований мир [16, с.2].

Історичний акт про укладення мирного договору між Україною та Центральними державами підписано у ніч на 9 лютого 1918 р. [31, с.291]. Берестейський договір проголошував закінчення стану війни між УНР і державами Четверного союзу. «Воєнний стан між ними покінчений. Сторони, заключаючи договір, рішилися надалі жити взаємно в мирі і дружбі» [1, с.424]. Встановлювався кордон України на заході і північному заході. Вирішувалось питання про військовополонених. Зокрема, повертали з полону в першу чергу українців, яких нараховувалось майже 238 тис. на території імперії Габсбургів та полонених, відверто налаштованих проти більшовиків [50, с.177]. Регулювались економічні відносини [Додаток Б].

Як відомо, УНР підписала у Бересті й торговельно-економічну угоду з новими союзниками, де стаття VIII визначала економічні взаємини, які охоплювали основні напрямки і створювали правову базу для їх розвитку [45, с. 89]. Слід відзначити, що у статті VII договору про економічні відносини та товарообмінні операції ніякі конкретні цифри поставок продовольства та сировини до Центральних держав, як і їхніх товарів до УНР, не зафіксовані. Кількість, види, ціни повинні були встановити повноважні комісії держав-підписантів і закріпити відповідними тристоронніми економічними і валютними угодами [58, с.5].

В цих угодах було вказано, що Україна зобов'язувалася поставити Німеччині й Австро-Угорщині протягом чотирьох місяців (по 31 липня), 60 млн пудів зернових і бобових продуктів та борошна (приблизно 1 млн тонн), 2 млн 750 тис. голів великої рогатої худоби, 37,5 мільйона пудів залізної руди, 400 млн штук яєць, велику кількість сала і цукру, 37,5 млн пудів залізної руди, багато льону, коноплі, вугілля, марганцевої руди та іншої. Тоді ж у договорі тимчасово було зафіксовано й валютні курси (ідентичні дореволюційним паритетам рубля до марки та крони): 1 марка = 46,2 коп., 1 крона = 39,382 коп. [28, с.415-416].

А. Денікін вважав, що в основу своєї економічної політики Німеччина поклала принцип «...для даного моменту – викачування з України по можливості найбільшої кількості сировини, для чого був заборонений чи ускладнений товарообмін з сусідами, навіть з окупованою німцями Білорусією; на майбутнє – захоплення українського ринку і торгівлі, оволодіння чи підрив української промисловості і штучне утворення сильної заборгованості України» [67, с. 332-333].

12 лютого 1918 р. українська делегація підписала з делегаціями Туреччини, Болгарії та Австро-Угорщини додаткові договори до мирного договору [28, с.412]. Таємний протокол між УНР і Австро-Угорщиною стосувався майбутньої долі українських земель у складі Австро-Угорської монархії. Офіційний Відень зобов'язувався не пізніше 20 липня 1918 р. запропонувати обом палатам Австрійського парламенту законопроект про створення окремого коронного краю Східної Галичини та Буковини [86, с.276; 29, с.188]. Дослідник В. Солдатенко вважає, що Австро-Угорщина, згодившись у критичних для себе обставинах на «поступку» в територіальних питаннях з самого початку обставила відповідні положення документів такими умовами й застереженнями, що наперед було майже стовідсотково зрозуміло: виконати їх буде просто неможливо [69, с.119]. Зокрема, австрійсько-німецька сторона під різними приводами буквально відібрала в українських дипломатів єдиний екземпляр таємного договору про Галичину, передала його на зберігання

міністерству закордонних справ Німеччини, обопільно домовившись, що в разі недотримання Україною умов постачання хліба (а в те, що їх можна взагалі виконати, міг вірити лише абсолютно позбавлений реалізму політик) автоматично втратять силу всі домовленості [67, с. 332].

Зі свого боку, УНР гарантувала законодавчо права польського і німецького, а також єврейського населення в Українській Республіці [71, с.106]. Зазначені документи вже в 1918 р. були опубліковані О. Андерсоном в книзі «Внешняя торговля Украины в 1918 году», а отже, дали змогу дослідникам їх аналізувати [54, с.99].

Видання *Il Popolo d'Italia*, від 10 лютого 1918 року коментуючи факт миру каже: «звістка нас не дивує і залишає цілком холодними. У порівнянні з великою боротьбою цей перший мир нічого не значить і не повинен мати жодних наслідків. Щонайбільше, якби центральні держави вирішили взятися до максимальної оборони Української республіки, щоб розпочати рішучий наступ на Петербург» [8, Nr 51, 21. Februar].

Німецьке видання «*Auszug aus der Tagespresse. Inland/Ausland*» писало від 16 лютого, що «перші новини про мир наприкінці минулого тижня сприйняли з інстинктивною недовірою та стриманістю. Навколо миру з Україною було піднято багато штучного галасу, вважалося, що все це не означає закінчення війни. Важливо те, що несподівано з'явився новий союзник з досі ворожої їй України, який може навіть допомогти в разі нестачі харчів» [8, Nr 49, 19. Februar].

Критично ставилася до угоди й французьке видання *La Lanterne* з Марселя, яке вказувало, що мир України з Центральними державами ставить під загрозу не тільки блокаду під час війни, але й економічну блокаду після війни, яка була однією з наших наймогутніших зброй і загрозу якої найбільше відчували фінансисти та державні економісти центральних імперій [8, Nr 55, 25. Februar].

Україна стала суб'єктом міжнародних відносин, з яким Центральні держави уклали мирний договір. До цього договору, так само, як пізніше і до

мирних договорів з Росією та Фінляндією, було підписано Додатковий договір, в якому врегульовано питання допомоги Німеччини при ліквідації нерухомого майна особам, які проживали на території України прийнятим для переселення до Німеччини чи Курляндії, опіки над німецьким населенням та його право на повернення до Німеччини [21, с.66; 20, с.151]. Пізніше, вже за часів Української держави Павла Скоропадського німецька влада знову повернулася до питання колоністів і там навіть було створено особливу комісію у справах німецьких колоністів в Україні [4, с.374-375].

В той же час на думку німецького дослідника В. Баумгарта Брест-Литовський мирний договір належить до типу продиктованих мирних договорів. Це був скоріше тимчасовий акт припинення війни та короточасний етап динамічного процесу, який, з точки зору переможця, мав на меті привести від нестабільного стану балансу сил до позиції гегемонії. Ця думка підкріплюється точку зору міністра зовнішніх справ Німеччини Кульмана, що Брест-Литовський взагалі не мав бути мирним договором, а лише попереднім миром у класичному розумінні [75, с.240].

Українська делегація мусила досягти ще одного важливого завдання – отримати збройну допомогу від Німеччини та Австро-Угорщини для відновлення влади Центральної Ради. Власне, про це вже обговорювалось на засіданні Ради Народних Міністрів 30 січня у Житомирі. За пропозицією М. Порша було ухвалено позитивне рішення, після чого у Бресті досягнуто конкретних домовленостей про порядок надання військової допомоги. З цього приводу українською делегацією оприлюднено звернення до народів Німеччини і Австро-Угорщини за підписом О. Севрюка, М. Левитського і М. Любинського: «У цій важкій боротьбі за наше існування, – зазначалося в документі, – шукаємо допомоги» [31, с. 295–296].

Дослідник Каменецький І. зазначає, що «в німецьких колах справа військової інтервенції Центральних держав в Україні почала виринати в міру того, як ставали очевидними большевицькі успіхи в іпостепенній окупації України» [40, с.82]. А тому 12 лютого відбулися переговори між Центральною

Радою та державами Четверного союзу в Бродах про воєнну інтервенцію [38, с.113]. У спільній заяві за підписом О. Севрюка і Ф. Візнера (Австрія) ухвалено погоджене рішення: «Висловлене з української сторони прохання про військову допомогу буде здійснене. Австро-угорські військові частини будуть переміщені на територію Української Республіки і можуть бути повернені назад, як тільки Центральна Рада того зажадає» [31, с. 296].

Голова Української мирової делегації п. Олександр Севрюк в інтерв'ю представнику газети «Auszug aus der Tagespresse. Inland/Ausland» 18 лютого сказав: «Наймити Троцького, безперечно, розраховують розв'язати собі руки через фіктивну демобілізацію перед фронтом Центральних держав і втягнути Україну до союзу з Російською республікою силою зброї, але рішуча позиція Німеччини, ймовірно, сприятливо вплине на ситуацію в Україні» [8, Nr 50, 20. Februar].

За словами М. Грушевського, німецьке і австрійське командування, до якого зверталися за допомогою у справі мобілізації під командування Центральної Ради галицьких Січових стрільців і українців-військовополонених (вважалося, що кількість їх дорівнювала 30 тисячам і цього цілком досить для визволення території України), «заявляло свою повну готовність допомогти Україні також і своїм військом для швидшого очищення її від большевицьких банд й устанвлення ладу й порядку, аби як скоріше міг бути усталений товарообмін і вивіз лишків, вимовлений при мирових переговорах» [70, с.454].

На нараді вищого німецького керівництва 13 лютого 1918 р., яка відбулася в Гамбурзі і де головував кайзер Вільгельм було вирішено подати допомогу Україні в рамках загальної воєнної кампанії на Східному фронті, яка мала розпочатися 18 лютого після розриву перемир'я з Радянською Росією [80, с.88]. Українські представники мали підписати з цього приводу відозви до народів Німеччини і Австро-Угорщини [71, с.106]. 16 лютого прохання про допомогу від Центральної Ради надійшло до столиць держав Четверного союзу. Водночас Головне Командування Східних Військ (далі ГКСВ – А.В.) заявило про скасування перемир'я о 12 годині дня 18 лютого. В Берліні відразу ж

ретельно взялися до роботи й розгорнули широкий наступ від Балтики до Чорного моря [38, с.113-114]. У результаті на українській землі з'явилося півмільйонне військо Центральних держав, військова адміністрація Берліна й Відня, а Україна була поділена на зони впливу [71, с.106].

Для німців, однак, угода про допомогу з Україною відкрило реальне вікно можливостей: з одного боку, великі надії пов'язували з поставками зерна з колишньої «житниці» царської імперії. З 1914 року британська морська блокада призвела до катастрофічної ситуації з постачанням удома. Десятки тисяч цивільних стали жертвами голоду лише взимку 1917/18 рр. З іншого боку, вона вірила, що німецький уряд змусить відокремити Україну від російського державного об'єднання, а тому й раніше непокірні більшовики в Москві підписують Брест-Литовський мирний договір [89, с.3].

Протоколи Берестейських переговорів України з Центральними державами свідчать про те, що німецькі представники жодного разу не підкреслили своїх прав на військове втручання чи економічне проникнення. Звернення до Німеччини по військову допомогу у боротьбі з більшовиками надійшло від українських делегатів після підписання мирного договору, в умовах очевидної кризи київського уряду [71, с.103]. Тісно пов'язана з Німеччиною незалежна українська держава вже не була лише засобом війни для послаблення Росії, а стала німецькою військовою метою [82, с.2].

Генерал Гофман писав у своїх спогадах: «Що ми не могли в цьому проханні відмовити, було для мене логічною konieczністю. Ми сказали А і musiли сказати Б, ми визнали український уряд як правочинний і уклали з ним мир; отже, musiли дбати, щоб укладений мир справді втілювався у життя, а для цього потрібно було насамперед підтримати уряд, який з нами замирився. Тому наші війська увійшли в Україну» [71, с.103].

3 березня 1918 року відбулося підписання Брест-Литовського мирного договору між Росією та Четверним союзом. Серед іншого Радянська Росія відмовилася від суверенітету над Польщею, Фінляндією включно з Аландськими островами, балтійськими провінціями (Естонія і Ліфляндія),

Україною (за винятком тих західних територій поселення, які належали Австро-Угорщині) і територіями на Південному Кавказі, які належали відійшов до Османської імперії [86, с.274; 89, с.3].

Для П. Рорбаха підписання Брест-Литовського мирного договору 3 березня 1918 р. означало не що інше, як кінець «російської небезпеки» [78, с.18].

Отже, ми бачимо, що в умовах наростання протистояння між Німеччиною, Австро-Угорщиною та Антантою держави Четвертного союзу почали проявляти зацікавлення до українських земель чого раніше не було. Для Німеччини Україна була територією, яка б могла посилити її, послабити Росію та створити плацдарм для походів в Індію. Для Австро-Угорщини, яка вже володіла частиною українських земель – Галичиною, це було бажання зберегти раніше захоплені території, а також долучити Наддніпрянську Україну з її сировинними багатствами. Шанс отримати ці землі Німеччина та Австро-Угорщина отримали після початку революції в Росії, коли імперія почала слабнути, а пізніше зовсім розпалася під ударами більшовиків. Саме в цей час з'явилася нагода під прапором захисту України від послідовників комунізму окупувати та використати її потенціал для продовження I війни до переможного кінця.

Брестський мирний договір між УНР і Четверним союзом, укладений 9 лютого 1918 р., був першим значним зовнішньополітичним актом України і першим миром у світовій війні 1914–1918 років. З боку України це був вимушений крок. Укладення більшовиками перемир'я з німцями й початок переговорів з країнами Четверного блоку змусили уряд УНР приєднатися до брестського мирного процесу, щоб не залишитися за бортом переговорів, на яких могла вирішитися доля України без її участі. Використовуючи гасло про право націй на самовизначення представники Центральних держав змусили більшовиків визнати українську делегацію самостійною учасницею переговорів. Проголошення Четвертого Універсалу, за яким УНР стала незалежною державою, усунуло останню перешкоду на шляху укладення

мирного договору між Україною і Четверним союзом. Хід і результати переговорів української частини Брестської мирної конференції свідчать, що Центральні держави розглядали Україну як рівноправного з собою партнера і загалом робили їй поступки. Яскравим доказом цього є те, що в основу мирного договору було покладено український проект. Договір складався з політичної та економічної частини, й обидві вони фактично були продиктовані українською стороною. Військова конвенція дала змогу врятувати тоді від загибелі Українську державу.

В той же час Брестський договір слід розглядати як початок експерименту, який німці провели дещо неохоче, спрямованого на поширення впливу і влади Рейху на величезні території Східної Європи. Сам договір створював лише рамки, до того ж не надто детальні, для розробки якоїсь німецької політики щодо України та її сусідів на майбутнє.

Розділ III

Німецькі та австро-угорські війська і дипломати у відносинах з УЦР

Укладення в лютому 1918 р. Брестської мирної угоди поставило УНР у залежність від одного з таборів світового воєнного протиборства – Четверного союзу. Водночас це дозволило скористатися військами Центральних держав для звільнення території України від анексії радянською Росією. Ця окупація не була традиційним захопленням нових територій, німецько-австрійські війська прийшли в Україну на запрошення Центральної Ради, а саме німецьке командування розглядало даний Східний похід як дружню допомогу в обмін на продовольчі поставки в Німеччину та Австро-Угорщину. Однак, ця дружня допомога перетворилася в широкомасштабну окупацію України та підпорядкування місцевої влади вищому німецькому командуванню [72, с.76]. В той же час дослідник Р. Пиріг та автори «Енциклопедії історії України» відійшли від усталеної оцінки, що це була окупація і вживають термін «Австро-німецький військ контроль над територією України 1918» [52, с.14-15]. Розглянемо основні етапи цього процесу.

18 лютого німецькі війська розпочали наступ та зайняли м. Луцьк. Головні сили просувалися вздовж залізниці Луцьк-Рівне-Козятин-Бердичів, а також із Ковеля на Сарни – Коростень. Кавалерійські й бронечастини з Луцька рухалися на Рівне-Житомир. 21 лютого німецькі війська зайняли Новоград-Волинський [59, с.69-70]. Кількість німецьких окупаційних контингентів становила – 250 тис. влітку (20 дивізій) і 200 тис. наприкінці терміну перебування [68, с.16]. Наступ почався без будь-яких попередніх просторових обмежень, постійно продовжувався в короткостроковій перспективі [16, с.245-246]. Прийшовши в Україну як союзники, завдяки «Залізничній кампанії», німецькі, а згодом австрійські частини, рухаючись вздовж залізничних колій, швидко просувалися вглиб країни. Потяги поспішно споряджали гарматами,

встановленими на відкритих вантажівках, і наповнювали великою кількістю амуніції – комбінація, з якою більшовики не могли впоратися.

Наступальні операції німецьких, а пізніше і австро-угорських частин в Україні, підтримали також українські військові формування, нечисельні після завданих більшовиками поразок [42, с.199]. Українці переважно рухались в авангарді [19]. Поряд з ними рухалися сформовані німецькими військовими частини з військовополонених українців набраних в таборах для бранців [50, с.107]. Так з 800 добровольців було створено полк імені Івана Богуна, який 17 лютого 1918 р. рушив на Україну. А 3 березня 1918 р. ще 1200 колишніх військовополонених пішли за полком Івана Виговського [85, с.569]. Зачистки залишків Червоної гвардії часто доручалися українцям [80, с.92], яких нараховувалось близько 2 тис. вояків. На правому фланзі німецьких частин діяли підрозділи отамана Костянтина Прісовського, а на лівому – загін Симона Петлюри [52, с.60].

Прийшовши до України німці одразу оголосили про свої основні директиви діяльності. У стосунках з українськими й цивільними німецькими установами були передбачені три завдання: по-перше, умиротворення ситуації в країні; по-друге, сприяння торгівлі; по-третє, пожвавлення сільського господарства. Втім, виконання всіх трьох завдань виявилось набагато складнішим, ніж сподівалися спочатку, насамперед через те, що постійно давався взнаки брак власних військ [34, с.238].

Ці завдання підтверджувало й видання «Auszug aus der Tagespresse. Inland/Ausland», яке зазначало, що дії Німеччини в Україні, звісно, тривають, тому що експедиція наших військ туди має суто військово-поліцейський характер, який, з одного боку, тільки відгукується на заклики про допомогу українського населення, яке зазнало жахливих знущань від розбійницьких банд, а з іншого боку, має на меті захистити накопичені там запаси продовольства до того, як більшовики їх знищать за ордами [8, Nr 64, 6. März].

Перший генерал-квартирмейстер німецького Генерального штабу Е. Людендорф згадував, що «...верховне командування зі згоди уряду окупувало

Україну, не лише маючи на увазі більшовицьку небезпеку, а виходячи з глибокого переконання, що Україна необхідна нам для того, щоб підкорити Четверний союз...» [42, с.200].

Коли 18 лютого німецькі війська почали марш в Україну, австрійці до них не приєдналися. Відень залишався твердим у своїй відмові залучити свої збройні сили до будь-якого нового втручання на сході. Свою відмову приєднатися до німецьких військ австрійський імператор пояснив тим, що це була не військова операція, а лише поліцейська акція [80, с.97]. Справжніми причинами небажання Австрії переходити на Україну були відомі «зовнішні міркування». Австрія щиро бажала утриматися від будь-яких дій, які могли б знищити шанси на загальний мир шляхом угоди, який вона справедливо вважала своєю єдиною надією на виживання як імперії [80, с.97-98]. А отже, Австро-Угорщина була набагато більше ангажована в українську проблему, ніж Німеччина [3, с.183] і тому займала очікувальну позицію.

Але спостерігаючи за наступом німців австрійці вирішили, що їм слід втягнутися в цю операцію. Найважливішу роль у їх рішенні активно втрутитися в Україну відіграла продовольча надзвичайна ситуація в Австрії. Не менш важливим був той факт, що, вирішивши втрутитися, Відень домогся згоди Ради на перегляд таємної угоди щодо Східної Галичини та Холмщини, що на практиці означало анулювання всіх поступок, здобутих українцями в Бересті [80, с.99].

Австро-угорські частини долучилися до походу 28 лютого [68, с.15]. Для зайняття України австро-німецьке командування виділило 10 австро-угорських дивізій під командуванням фельдмаршала Едуарда Бем-Ермолі [52, с.17], які пізніше вирости до 29 піших й 3 кінних дивізій (200-220 тис. вояків). За даними дослідників В. Верстюка та В. Солдатенка чисельність австрійських і німецьких військ становила 450 тис. осіб [26, с.243; 70, с.458]. Австрійці входили до складу 2-ї армії, а також частин 4-ї та 7-ї армій [34, с.248].

Наступ відбувався стрімко. В пресі, а також окремими листівками з'явилася безліч різноманітних відозв, звернень, якими Центральна Рада, Рада

Народних Міністрів, М. Грушевський, В. Голубович, міністри намагалися роз'яснити смисл запрошення і приходу німецьких і австрійських військ в Україну в ролі «гостей» та вгамувати неминучі негативні пристрасті [70, с.458]. Так, напередодні звільнення Києва від більшовиків тут вийшли публікації в газетах з текстом німецьких телеграм, де була така інформація: «наше військо, викликане на поміч Україні в її трудній боротьбі з великоросами», заяви про обов'язкове звільнення України від «руського війська й червоної гвардії» [22, с.154].

Поширювалось серед населення й оповіщення від самої Центральної Ради, де про прихід німців говорилося, що «в усе це (у внутрішні справи українські) німці не мішаються і ніякої зміни в тім не мають робити. Вони приходять як наші приятелі й помічники на короткий час, щоб допомогти нам у скрутну хвилину нашого життя і не мають заміру в чім-небудь перемінити наші закони і порядки, обмежити самостійність і суверенність нашої Республіки» [2, с.13].

Уже 1 березня було звільнено Київ від більшовицької окупації. За домовленістю з німецьким командуванням першими до міста ввійшли українські частини – Запорізький загін, Гайдамацький кіш, Січові стрільці, демонструючи взяття столиці національними силами [52, с.17]. Видання «Auszug aus der Tagespresse. Inland/Ausland» писало: «це подія не лише військового, а й політичного та економічного значення. Серце нової держави тепер знову може зайняти своє анатомічне місце і поступово регулювати кровообіг» [8, Nr 62, 4. März].

Кияни вгадували «Чи ж нові війська, що от сьогодні – завтра вступають до Києва принесуть мир і спокій, охоронять і людей і майно їх – чи знову за ними йде новий терор, помста, нові реквізиції...». Українськомовна «прогресивна» газета «Боротьба» намагалася заспокоїти своїх читачів і писала: «німецьке військо прийшло сюди разом з українським і прийшло на Україну не як ворог, а як спільник [22, с.159].

Сучасник подій Д. Дорошенко говорячи про наступ зазначив, що після визволення Києва «13 березня українські війська разом з німецькими підрозділами вирушили на схід, визволяти від большевиків Лівобережну Україну. Поход відбувався по лінії полтавської залізниці. Спільними силами було здобуто станцію Гребінка, і тут німці на деякий час спинилися. Українці продовжували наступ і з боєм заняли Лубні» [1, с.379]. Інколи більшовицьким військам вдавалося або втекти, або загубитися в загальному хаосі та сум'ятті. Вирішальну роль у всій справі звільнення країни мала роль українських залізничників [80, с.92].

13 березня війська зайняли Одесу [72, с.77]. Вранці 17 березня 1918 року німецькі війська увійшли без бою до Миколаєва, який з полегшенням зітхнув після панування більшовиків [6, с.50]. 29 березня 1918 р. німецькі війська оволоділи Полтавою, 3 квітня – Катеринославом, а за чотири дні зайняли Харків. Один із керівників оборони міста Микола Руднєв телеграфував у штаб В.Антонова-Овсієнка: «Обороняти Харків було неможливо, німці глибоко обійшли з лівого флангу, цінні вантажі встигли вивезти» [60, с.25].

Завершилося вторгнення в Україну 8 травня захопленням Ростова-на-Дону [68, с. 15]. Навіть після цього Верховне командування продовжувало численні військові дії у величезному російському регіоні: уся південна Росія до Ростова-на-Дону та південний край Криму були окуповані німецькими та австро-угорськими військами [16, с.3].

Прихід німецько-австрійських військ в Україну українським населенням був сприйнятий неоднозначно. Зустрічали німців та австрійців у столиці досить стримано. Населення, переживши жах більшовицької окупації, розстріли і погроми, вчинені військами Муравйова, плуталося в здогадках, що чекати від німців і австрійців. Психологічно за роки світової війни суспільство звикло до тим, що німці і австрійці вороги, небажання продовжувати війну не бралось до уваги і вся провина за прихід чужинців впала на Центральну Раду [26, с.243]. Але загалом перші враження німців від України були досить позитивними,

оскільки вони не зіштовхувалися з якоюсь особливою неприязню до себе, ба навіть часто спостерігали, що люди вітають їх з полегшенням [64, с.299].

Дмитро Дорошенко так описує реакцію різних груп в Україні на появу німецьких військ в країні після короткого більшовицького панування: «Населення відгукнулося на появу наступаючих німців. військ з повним штилем. У країні їх зустріли ні зі страхом, ні з радістю. У містах буржуазія раділа звільненню від більшовицького терору; однак робітничий клас, більшість якого симпатизувала більшовикам, залишався пасивним і загалом зайняв вичікувальну позицію. Національно свідомі українці раділи відновленню української влади в країні» [80, с.96].

Німецький журналіст Фрідріх Шредер, який в 1918 р. їхав в товарному залізничному вагоні через зруйновану війною Україну до Брест-Литовська у своєму щоденнику описав кілька небезпечних ситуацій, пов'язаних з різними фракціями громадянської війни, а також дуже теплий прийом і сильну підтримку біженців місцевим населенням [81]. Безпосереднє враження про тогочасну ситуацію в Україні подає щоденник Володимира Вернадського, в якому він відзначає: «Більшість чекає німців як рятівників... По-суті більше бояться більшовиків, ніж німців». Власне, якщо на початку окупації вони були прийняті доволі дружелюбно, то вже на другий її місяць ставлення населення різко змінюється [72, с.78].

Зокрема, у середині квітня Київський повітовий комісар доповідав МВС: «Особливе обурення населення викликає реквізиція німецькими військами всього зерна. Тим більше, що реквізиція і взагалі відбирання всього зерна, в тому числі й насіння, проводилися якраз у найбільш нужденній частині повіту». Він наголошував, що реквізиція і «добровільна купівля» проводяться під загрозою зброї і без будь-якої участі місцевої продовольчої управи [52, с.32].

Загалом, прихід кайзерівської армії викликав бурю взаємовиключних емоцій української провінції: полегшення — внаслідок звільнення з-під червоного терору, роздратування — через нову, тепер німецьку хвилю насильства й експропріації, відчуття захищеності — завдяки міцному

«німецькому порядку» й, водночас, страху перед скасуванням свобод і «здобутків революції», реставрацією поміщицького землеволодіння [22, с.160].

Відразу після приєднання австро-угорських військ до німецького наступу 28 лютого розпочалися переговори між Німеччиною та Австро-Угорщиною про розподіл оперативних зон і майбутніх зон впливу в Україні. Довгий час між союзниками не було порозуміння [24, с.116]. 22 березня було ратифіковано договір з Україною [12, с.1], а вже 25 березня 1918 р. (за даними дослідниці В. Хоми 28 березня) у Бадені підписали військову угоду про розділ сфер впливу в Україні, уникаючи подразливого терміну «зони окупації» [58, с.6]. Частина Волинської губернії, Подільська губернія, Херсон та Катеринослав відійшли під мілітарний контроль Австро-Угорщини, а решта території Волинської губернії, Таврійська губернія, Київ, Полтава, Чернігів та Харків – під контроль Німеччини. Миколаїв, Маріуполь та Ростов-на-Дону вважалися спільною зоною окупації [72, с.77]. На сході окупаційна зона була обмежена лінією Батайськ (нині місто Ростовської обл., РФ) – Дон-Сіверський Донець-Дьогтево-Осиповка-Новобіла (нині село Новопсковського району Луган. обл.) – Валуйки (місто Белгородської області, РФ) - Грушевка-Белгород-Суджарильськ (нині обидва міста Курської області, РФ) [44, с.19]. Також діяльність генерального командування Австро-Угорщини поширювалася на територію окупованої її військами Волині, на частини території Люблінського військового генерального губернаторства, північну частину Бессарабії та на галицькі й буковинські території [34, с.248].

Певне зволікання з прийняттям цієї принципово важливої конвенції пояснюється намаганнями Німеччини домогтися від австро-угорського керівництва згоди на створення об'єднаного командування, зрозуміло з німецьким воєначальником на чолі. Цісар Карл на це не погодився, і кожна з сторін мала в Україні окремі штаби, німецький – у Києві, австро-угорський – в Одесі [52, с.53].

Австрійська преса з гордістю писала про високу місію імператорської і королівської армії, яка зайняла українську територію обсягом 176 тис. 697 кв.

км, що більше ніж Чехія, Моравія, Шлезьк, Галичина і Буковина разом узяті [59, с.186].

На початку військової кампанії обов'язки вищого військового командування в Україні виконувала спочатку армійська група Лінзінгена [Додаток В]. Її командувача Олександра фон Лінзінгена вважали складною особою, відповідними були й відгуки про нього: Гренер називав його «старим шкарбаном». А тому 28 березня 1918 р. Лінзінгена заступив генерал-фельдмаршал Герман фон Айхгорн, а армійську групу було перейменовано на групу Айхгорн-Київ, а згодом просто на армійську групу Айхгорна [Додаток Г]. Г.Айхгорн належав до тих воєначальників, котрі підтримували незалежність України, хоча б в обмеженій формі. Він розглядав її як певну протизагрозу Росії й Польщі, сподіваючись, що в умовах загального хаосу стабільна Україна стане молододю привабливодю державодю. «Уважаю, для нас украй важливо, щоб Україна стала дійсно незалежною державодю. Я говорю це не просто в очікуванні різних економічних вигод, які ми отримаємо від України, тісно пов'язаної з Німеччинодю. І не тільки доказ на користь зростаючої безпеки від Росії примушує мене так думати» [60, с.26].

Про новодю командувача відгукувались як про людину «з характером, [як про] високоосвіченого [та] внутрішньо шляхетного генерала», вважаючи його водночас у його 70 років «старим і вже мало на що здатним». А тому йому в помічники призначили начальником штабу «кмітливого, дипломатично вишколеного й організаційно блискучого генерал-лейтенанта Вільгельма Гренера» [34, с.238]. Численні інші джерела дозволяють зробити однозначний висновок, що генерал-лейтенант Гренер був людинодю, в чіих руках крутились нитки політики Німеччини в Україні [77, с.327]. За його власними словами, він мав досягти в Україні наступного: «повернути український уряд у сідло, підтримати його німецькою збройною силою, а головне – видобути з нього зерно і інші продукти харчування – чим більше, тим краще!» [80, с.107].

Після завершення військової операції групою Айхгорн-Київ було створено шість військових округів. Загальний контингент німецьких

окупаційних військ, за підрахунками дослідників Вольфрама Дорніка та Петера Ліба, складав 250 тис. осіб, а на кінець окупації скоротився до 200 тис. У той же час австро-угорські окупаційні війська наприкінці серпня налічували щонайбільше 240 тис. осіб, а наприкінці жовтня ця кількість скоротилася більш ніж удвічі [24, с. 116-117]. Після вбивства Айхгорна українським есером наприкінці липня командувачем став генерал-полковник граф фон Кірхбах. Йому було 68 років, і його теж вважали «дуже старим і нездатним для такої складної посади», а тому він «не надто багато [займався] політичними й військовими питаннями». Проте властивим «правителем» України протягом усього часу окупації, безсумнівно, був Ґренер [34, с.238-239].

Звичайно, покрити своїми військами величезну країну можна було лише частково, до того ж, навесні 1918 року було знято і перекинуто на Західний фронт декілька дивізій через контрнаступ англійців [13, с.1; 72, с.77]. Точно підрахувати кількість усіх солдатів німецьких окупаційних військ в Україні в 1918 р. – завдання не з простих. У середині року в Україні перебувало 20 дивізій, до листопада їхня кількість скоротилося до 16 [34, с.242].

Німецький історик В. Фест писав чисельність військ: «Величезна територія України та відносно невелика кількість наших військ призвели до того, що накопичення значної кількості військ у великих та значущих місцях стало неможливим. До обов'язків німецьких військ входили: проведення конфіскації зброї, арешт більшовицьких порушників порядку та грабіжників, вилучення зерна для українського державного зернового бюро, а також виконання розпоряджень про граничні ціни та інші постанови адміністрації» [6, с.51].

Паралельно з військовою ієрархією існувала цивільна репрезентація Німеччини в Києві у формі Німецької Делегації в Україні на чолі з послом Філіппом Альфонсом Бароном Муммом фон Шварценштайном. Оскільки Україна офіційно мала статус дружньої країни й відповідно не перебувала під контролем німецької та австро-угорської військової адміністрації, то

теоретично основну відповідальність за проведення політики щодо України було покладено на міністерство закордонних справ у Берліні [34, с.243-244].

Для керівництва українськими землями до Києва прибула німецька військова місія з кількох тисяч офіцерів, багато з яких служили в Болгарії, для формування Української національної армії. Кадри сформовані зі 100 000 полонених, зорганізованих в Австрії. За військами вторгнення слідує ціла армія залізничників, інспекторів, адміністраторів і поліцейських [8, Nr 84, 26. März].

Щодо австро-угорських військ, то до травня 1918 р. ними командував командувач 2-ої австро-угорської армії фельдмаршал Едуард фон Бем-Ермоллі. 16 травня його заступив на посаді генерал піхоти Альфред Краус. 2-га армія була перейменована на «Цісарську і королівську Східну армію» з штаб-квартирою в Одесі [24, с.117]. Військовим генерал-губернатором і комендантом Одеси був призначений фельдмаршал-лейтенант Е. Бельц [56, с.72]. До літа була створена ціла мережа австро-угорських військових і адміністративних структур в Україні. Уповноваженим генералом у Києві був генерал-майор Леліо фон Спаннокі, йому допомагав майор Моріц Фляйшман фон Тайсрук (він також був «уповноваженим ВКА при Центральній Раді»). Спаннокі підпорядковувався безпосередньо ВКА, формально йому були підпорядковані всі військовослужбовці Австро-Угорщини, розташовані в Києві й у німецькій зоні окупації [34, с.251].

З перших днів наступу відносини УНР та держав Четвертного союзу базувалися на дотриманні умов договору та домовленостей після його укладення. Тобто, кожна сторона реалізовувала свої цілі. Щодня австро-угорські та німецькі війська споживали до 300 вагонів продовольства, яке заготовляли в Україні. А також крім цього продовольства уряд УНР зобов'язувався починаючи з травня 1918 р. експортувати 60 млн пудів продовольства (пшениці, корму для худоби, гороху та ін.) [24, с.117]. Звідки в союзників взялися думки, що Україна може надати таку кількість продуктів?

До і під час війни Україна була «житницею» царської імперії, більша частина російського експорту зерна йшла з України. За «обережними

підрахунками» німців, Україна в період від 1909 до 1913 р. виробляла в середньому п'ять із половиною мільйонів тонн (340 млн пудів) надлишкового зерна, майже 80% якого поставляла в інші частини імперії або за кордон. А тому деякі економісти навіть вважали, що Україну можна «з повним правом [характеризувати] як виняткову країну, на яку чекає квітуче майбутнє». Такі погляди поширювали також українські емігранти та галицькі українці [36, с.266].

Проте реальність на зламі 1917–1918 рр. була похмурою. Започаткування регулярних торговельних стосунків і виконання договірних домовленостей дуже скоро виявилось надзвичайно складним завданням з кількох причин. Війна, яка тривала три з половиною роки, революція та громадянська війна майже зупинили економічне життя в Україні. Цьому на початках мало чим могла зарадити й окупація Центральних держав [36, с.266-267]. IV Універсал Центральної Ради відштовхнув від неї росіян та євреїв. Після підписання Берестейського договору та приходу німців від неї відвернулося ще й багато українців. Майже всі політичні партії творили тепер знову, які на початку діяльності Центральної Ради, єдиний фронт проти українського руху і Української Народної Республіки [46, с.59].

Перешкоджала реалізації намірів держав Четвертного союзу криза посівної кампанії в Україні, викликана хаосом та безвладдям на місцях, відсутністю адміністративного апарату, нищенням селянами великих поміщицьких господарств тощо [42, с.200]. Повернення власників маєтків та вимагання ними від селян свого майна утруднювали організацію влади на місцях [46, с.59].

Також мало вплив і ставлення різних верств населення до Центральної Ради після її повернення до Києва. Воно виявилось досить стриманим. Пояснення цього слід шукати в неефективній господарській та соціальній політиці українського уряду [66, с.81]. Адже серед українського селянства політичні потрясіння 1917 року породили гострі очікування порятунку від економічної експлуатації та злиднів. Це набуло конкретної форми у вимозі

негайного перерозподілу землі від переважно польської та російської шляхти до українського селянства [93, с.96]. В той же час вдаючись до популістських декларацій, діячі УЦР і Генерального Секретаріату не виявили наполегливості у створенні чіткої програми соціально-економічних реформ та їх проведенні в життя. Тому вони майже постійно перебували в ар'єргарді народного руху за оновлення виробничих відносин. Із зростанням злиднів, дорожнечі, безробіття пролетарські верстви дедалі більше схилялися в бік лівих сил [66, с.81].

Впливав на відправку продуктів стан залізниці. На весну 1918 р. залізничне сполучення в країні було зруйновано, і німецькі залізничні війська провели велику роботу з відновлення шляхів. Насамперед необхідно було відновити 300 залізничних мостів, зруйнованих більшовиками. Крім того, в місцях переходу з широкої російської залізничної колії на нормальну (у прикордонних районах – Чернишевське, Простки, Олександрове, Каліш та ін.) потрібно було змонтувати відповідне обладнання, що дозволяє міняти колісні пари, рампи, освітлювальну техніку та ін. пропускна спроможність українських залізниць була дуже обмежена. Локомотиви та вагони перебували у жалюгідному стані, витратні матеріали, за великим рахунком, були відсутні [6, с.27].

Німецька армія, яка мала допомогти вирішити продовольчу проблему, фактично сама потребувала великої кількості харчових продуктів, тому на українське населення впало завдання забезпечення окупаційних військ усім необхідним [72, с.80].

Скористались приходом військ Центральних держав і німецькі колоністи. Так, 23 березня 1918 р. Подільський Центральний комітет Спілки німецьких колоністів України передав командуванню німецьких та австро-угорських військ вимоги до Центральної Ради, які йшли врозріз з її політикою [62, с.99].

А тому незабаром німці відкрили селянам своє справжнє обличчя: в опублікованих у миколаївських газетах оголошеннях селян закликали до покори німецькій владі, а тим, хто візьметься за зброю, обіцяли розстріл [49, с.44].

Неможливість отримати у великих кількостях продовольство змушувало німецьке командування запроваджувати на окупованих територіях України закони військового часу та смертної кари [80, с.125]. Зокрема, 5 квітня 1918 р. командування Баварської кавалерійської дивізії видало наказ: «В інтересах єдиної підсудності та швидкого судового переслідування всі кримінальні провадження щодо жителів Миколаєва і сусідніх міст (таких як Варварівка, Тернавка і Водопой) передається до 217-го ІД. Всіх осіб, які вже заарештовані або ще мають бути заарештовані, доставити до суду 217 ІД, який і далі буде розпоряджатися ними..». Реалізація цього наказу означала, що німецькі військово-польові суди стали вищою владою, яка вирішувала питання про життя, смерть або свободу українських громадян, ще до відповідного указу групи армій з цього приводу. Це було грубим порушенням суверенітету України [90, с.444-445].

Відомий київський правник, адвокат О. Гольденвейзер вважав, що даним наказом Г. Айхгорна було покладено початок фактичній військовій окупації України німецькими військами [57, с.25].

23 березня міністр юстиції Ради Михайло Ткаченко, намагаючись припинити ці розстріли та зміцнити позиції українського судочинства, видав циркуляр, у якому позбавляв військових судів окупаційної влади права вживати каральних заходів проти місцевих населення [2, с.15]. Вже 26 березня головне німецьке командування на Україні заявило українському «правительству» протест як проти тону й форми циркуляру, так і проти того, що такий циркуляр видано без попереднього вияснення справи й порозуміння з німецькими властями [2, с.15]. Цей крок мало що зробив, окрім поглиблення німецько-українського конфлікту [80, с.125; 34, с.245]. Німецькі й австрійські військово-польові суди продовжували виносити смертні вироки щодо громадян УНР [72, с.79].

Згідно спогадів очевидців у Хотівській волості, особливо в с. Гатному, за донесенням голови управи, німці «все забирають самоправно і без будь-якої плати, убивають і забирають свиней, поводяться дуже грубо і з погрозами».

Вернадський згадує наступне: «Німці йдуть завойовувати, і їм же платять!.. У селах німці беруть все, платять – але без уваги на потреби населення» [72, с.78].

З часом такі дії спричинили повстання. Заворушення спричинювали різні фактори: соціальні проблеми країни були й далі нерозв'язані, а зростання цін, не виплата заробітних плат і передусім відсутність проведення вже давно назрілої земельної реформи ще більше загострювали ситуацію. Постійним вогнищем заворушень були етнічні й релігійні конфлікти. Існували підозри, що в країні орудує агентура Антанти. Водночас багато мешканців вважали війська Центральних держав опорою й захисниками не всюди популярної Центральної Ради та згодом насамперед Гетьмана. Військові реквізиції та примусовий продаж продуктів харчування теж не сприяли заспокоєнню настроїв. Зрештою, і мала чисельність особового складу сприяла виникненню заворушень. У Чернігівській етапній комендатурі, наприклад, чисельність особового складу «настільки знизилася, що командування загалом нічого не могло вдіяти з такими проявами» [35, с.214].

Оскільки нові союзники поводитися доволі агресивно, то дуже швидко населення втратило довіру до них. Особливістю було і те, що німецька армія відчувала себе в цих умовах чужорідним елементом, адже і мова і звичаї українського населення були абсолютно новими для них. Вернадський зазначає: «А в народі глухе незадоволення. Німці нерідко грубі – очевидно, і в їх середовищі роздратування: їх запросили, а тим часом вони наче серед ворогів. У селах, через які вони проходили, вони практично грабують, подекуди насилують жінок...». На початок цієї військової операції, вище німецьке командування мало погане уявлення про Україну, однак продовольча криза не залишила часу для вивчення цієї території та всіх складнощів її внутрішньополітичної ситуації [72, с.78].

Найбільшого загострення набула ситуація в Миколаєві. Зокрема, тут німецькі солдати і офіцери розплачувалися з населенням не грошима, а записками і запевненнями в тому, що гроші їм поверне Центральна Рада [49, с.44]. Стан справ у місті, насамперед на суднобудівних заводах, закритих у день

вступу німецьких військ через відсутність коштів, наближався до катастрофи. Після мітингів на «Навалі», «Руссуді» та інших підприємствах спровоковані більшовиками робітники повстали проти окупантів [43, с.149]. 22 березня 1918 р. вони здобувши зброю розпочали спорадично обстрілювали німців у різних районах міста [35, с.207-208]. Згодом у відповідь ті відкрили артилерійський вогонь. Кількість загиблих повстанців обраховано у 435 осіб, у тому числі й 107 невпізнаних осіб чоловічої статі, похованих у братських могилах на міському кладовищі. Про жертви з німецької сторони наводилися різні цифри – від 700 до 1000, але, на думку дослідника В. Щукіна, найбільш вірогідні дані В. Феста: 200 вбитих, 400 поранених. Повстання в Миколаєві стало найбільшим серед актів спротиву німецько-австро-угорським військам в Україні [43, с.149]. Величезна кількість марних жертв була серед мирних містян, особливо серед жінок та дітей. Вони не вміли ховатися, і коли стрілянина до ночі, здається, трохи вщухла, ті з них, хто затримався далеко від домівок, вирішили перебігти до своїх осель [49, с.48].

Одним із проявів німецького порядку в Миколаєві стало запровадження реєстрації безробітних на біржі праці. Німці визначили такі правила: «1) встановлювалася строга черга очікування гуськом; 2) усякого роду скупчення на вулицях біля будівлі біржі заборонялися; 3) ті, хто очікував своєї черги, мали дотримуватися всіх указівок німецького патруля» [43, с.150].

І до того вкрай хиткий, тепер авторитет Української Центральної Ради серед містян остаточно занепав. 13 квітня 1918 р. до Миколаєва прибула спеціальна анкетно-слідча комісія Центральної Ради, однак її робота не мала суттєвих наслідків [6, с.52]. Миколаївська міська дума направила до Києва делегацію гласних. На засіданні думи 22 квітня, що відбувалося за присутності представників німецького командування, гласні Б. Терентьєв, О. Ісаєв, Ф.-С. Злочевський доповіли про переговори з головою Ради Міністрів В. Голубовичем, міністром внутрішніх справ М. Ткаченком. Думці дійшли висновку щодо неспроможності уряду Центральної Ради навести лад у державі [43, с.150].

Якщо німецька окупаційна влада й покладалася на співпрацю з українськими властями під час придушення повстань, то до побудови української армії вона ставилася досить скептично [34, с.254]. Ще в ході конференції розвіялися надії на примноження українських збройних сил за рахунок формувань з військовополонених, що потрапили до німецьких та австро-угорських таборів. На відповідні прохання представники урядів центральноєвропейських держав відповіли по-суті відмовою. Посилаючись на технічні труднощі передислокації українських військ для передачі їх під начало Центральної Ради, вони натомість вимагали походу в Україну власних регулярних збройних сил. Союзники відмовились розташувати свої війська лише вздовж лінії північного кордону України [69, с.85-86].

Центральна Рада невдовзі після повернення до влади в Києві розпочала організовувати принаймні тимчасові міліцейські та добровольчі формування («червоні й чорні гайдамаки», «Запорізький загін», «січові стрільці»), які мали слугувати урядові озброєною підмогою до побудови організованого війська. Але побудову нової армії німецькі військові, такі як Гренер, а також ВКА Австро-Угорщини вважали фактором небезпеки [34, с.254].

Відомий діяч УСДРП, член УЦР Микола Галаган у своїх споминах досить детально описав колізії міжпартійної боротьби навколо запитів щодо втручання німців у внутрішні справи України. Їх неефективність він пояснював досить відверто: «ми не мали змоги силою змусити німців шанувати не на словах, а на ділі суверенність УНР» [52, с.69].

Також в цей час уряд Центральної Ради не мав ані функціональної управлінської, ані податкової системи, не мав він і інших джерел доходів. Основу його фінансів становив радше друк нових банкнотів, унаслідок чого інфляція, звичайно, злітала вгору [36, с.266-267]. Україна виявилася неспроможною надрукувати достатню кількість нових грошей, тому банкноти виготовляли в Лейпцигу, що теж потребувало часу. Однак Центральні держави не хотіли перекачувати в Україну занадто багато власних валют, марок і крон, інакше вони втратили б цінність [91, с.134]. Хоча у квітні був запроваджений в

обіг карбованець, утім, довіра до нової валюти була мала, через що й далі послуговувалися рублем або валютами окупаційних держав. Тоді як австрійці й угорці силоміць реквізували збіжжя і навіть не повідомляли німецького союзника про кількість експортованого зерна, німці не могли зважитися, чи їм наслідувати цей поганий приклад, чи все-таки спробувати дістати доступ до зерна в обмін на інші товари [36, с.267]. Зокрема, видання «Auszug aus der Tagespresse. Inland/Ausland» від 5 березня повідомляло, що Німеччина наразі готова поставити для України не менше 2100 тонн експортних товарів [8, Nr 63, 5. März].

А тому німецьке імперське командування заявляло, що «... згідно з особливим наказом ГК [Генерального командування] 52 від 28 березня 1918 р. ніякі предмети чи продовольство не можуть бути реквізовані. За все треба платити готівкою. Якщо грошей немає або їх не вистачає, ваучери можуть бути видані як виняток. Згодом вони повинні бути переведені у готівку відповідними військовими фондами». Проте реальність, здається, значно відрізнялася від намірів, сформульованих у цитованих наказах [90, с.444].

Але найбільшою і найтривалішою перешкодою на шляху експорту зерна з України виявилось земельне питання. Це «найнагальніше завдання» протягом усього періоду окупації так і не розв'язав спочатку уряд Центральної Ради, а потім і Гетьмана. В 1916 р. загалом близько 30% сільськогосподарських земель (без лісових угідь) перебувало в руках великих землевласників, хоча цей показник різнився залежно від регіону. Решта землі перебувала в дрібних і середніх селянських господарствах. На кожний селянський двір припадало в середньому 7,4 га, проте для ведення самостійного сільського господарства в Україні треба було мати земельний наділ розміром приблизно від восьми до одинадцяти гектарів. Велетенська кількість дрібного селянства не могла задовольняти свої потреби з власних господарств. Лише близько 15% селян володіли земельними площами в понад одинадцять гектарів, і лише вони могли забезпечувати власні потреби. Це була бомба вповільненої дії, яка детонувала в ході Лютневої революції 1917 р. Вирішення земельного питання було основним

фактором у широких колах революційних мислителів і діячів у всій Російській імперії. А тому й в Україні вимога справедливого розподілу землі була однією з основних протягом усього революційного 1917 р. та стала одним із перших кроків Центральної Ради у законодавчій сфері. Згодом Центральна Рада в Четвертому Універсалі землю фактично націоналізувала [36, с.268].

Через відсутність ясності в земельному питанні багато селян навесні 1918 р. не хотіли обробляти свої поля. Часто вони приховували запаси зерна від окупаційних військ, а почасти навіть зумисне знищували посіви. Хоча українська влада й розпорядилася, що кожний селянин має обробляти свою землю, проте було незрозуміло, чи матиме він право на зібраний з неї врожай. Крім того, Центральна Рада не мала відповідного управлінського апарату, який міг би стежити за реалізацією ухвалених законів і розпоряджень. Центральні держави не мали одностайної думки, як розв'язати проблему. Але 6 квітня 1918 р. генерал-фельдмаршал Герман Айхгорн видав так званий наказ про посівну [36, с.269]. Той, хто засіває поле, той і розпоряджатиметься врожаєм [60, с.27]. Проте цей наказ суперечив нормам Третього й Четвертого Універсалів, через що викликав велике невдоволення в Україні і серед німців [36, с.269].

Командування німецьких і австро-угорських військ активно вивчало український уряд, намагалося схилити його до акцій, покликаних зміцнити державну владу. Німці намагалися переконати міністра земельних справ і харчування М. Ковалевського в необхідності збереження приватної власності на землю, в недоцільності проведення аграрної реформи конфіскаційним методом. На їх думку, селяни повинні були отримати землю шляхом викупу. Від цього українська держава могла б мати як політичний, так і економічний зиск [26, с.246]. Також полковник барон Ф. Штольценберг наполягав на відновленні великого землеволодіння, без якого неможливий раціональний обробіток землі [60, с.69-70]. М. Ковалевський з цих розмов виніс лише здивування цинізмом німецьких фінансових дорадників [26, с.246].

Відразу після укладання Берестейського договору німецький посол у Києві фон Мумм просив відрядити до України відомого прихильника «української ідеї» П. Рорбаха. Розрахунок був у тому, щоб П.Рорбах опосередковано вплинув на орієнтацію українських політиків, оскільки, як зазначав фон Мумм, Центральна Рада «своїми комуністичними експериментами поглиблює хаотичний стан на шкоду нашим інтересам» [71, с.103].

Оцінка Української Центральної Ради німецькими військовими однозначно негативна пише дослідник С. Наумов в рецензії на працю «Окупація України 1918 року: Історичний контекст – стан дослідження – економічні та соціальні наслідки» Вольфрама Дорніка, Стефана Карнера. «Київську Раду не визнають і називають клоунадою», це «збіговисько зелених студентів та інших малолітніх фантастів і негідників» та «епоху ідеологів, фантастів і недоумків» тощо [51, с.307]. Німецький генерал-лейтенант Гренер, хоч особисто добре ладнав із більшістю представників Ради, водночас лаяв їх як «об'єднання незрілих студентів та інших молодих мрійників і злих елементів» [89, с.4]. Вищі німецькі військові та дипломати розглядали гетьманат як «фікцію дружньої держави» (В.Гренер), а український уряд – як «тільки ляльку» («nur Puppe») (А.Мумм), вони намагалися в публічній сфері підтримувати образ України як союзної країни, виявляти ознаки поваги та співчуття [60, с.39-40].

Австрійський представник Ріттер фон Віммер заявив, що «цей уряд не в змозі поставити нам центнера зерна і не має бажання постачати нам нічого». Кожні переговори тривають годинами, завжди говорять одне й те саме, що Міністерство продовольства не могло виконати, оскільки не мало інформації про те, куди доставити, а з іншого боку, що український уряд не знав, яке зерно бажане, і тому не міг його постачати. ... міністри, за дуже невеликим винятком, є абсолютно недосвідченими людьми, які не мають жодного уявлення як керувати країною, яка перебуває в хаотичному стані. Але найважливішим

моментом було те, що члени уряду не користувалися повагою серед населення» [91, с.130].

Причини таких дій керівництва України були породжені кількома факторами. По-перше, ініціатором запрошення іноземних військ виступила українська сторона і тому мала терпляче чекати завершення їх «визвольної місії». По-друге, не були вироблені договірно-правові умови перебування німецько-австрійських військ в Україні. По-третє, німецьке військове командування швидко переконалося в нездатності керівництва УНР навести лад і спокій у краї власними силами. А без цього Центральні держави не могли реалізувати стратегічні цілі «хлібного миру» [59, с.74].

А тому німецьке командування зробило ще одну спробу взяти справу в свої руки. Розпочалось створення системи заготівель. Втім, завдання виявилось непростим, бо було незрозуміло, на яку кількість зерна й фуражу Центральні держави взагалі можуть сподіватися. На початку квітня представники Центральної Ради представили докладні підрахунки. Після всіх відрахувань, а саме – 2,6 млн тонн (160 млн пудів) на експорт, 328 тис. тонн (20 млн пудів), які реквізували війська Центральних держав, 164 тис. тонн (10 млн пудів) на виготовлення горілки та 328 тис. тонн (20 млн пудів), украдених більшовиками, – залишалося всього лиш 442 тис. тонн (27 млн пудів) для експорту до Центральних держав. Разом з усіма запасами можна було нашкребти максимум 655 200 тонн (40 млн пудів), що становило дві третини від обсягів, обумовлених у додатковому протоколі в Брест-Литовську. Це було набагато менше, ніж сподівалися, бо представники України в Брест-Литовську, зрештою, хвалилися потенційною можливістю поставити майже 3,3 млн тонн (200 млн пудів) хліба. Німецька сторона заспокоювала себе тим, що ці дані «неправдиві» і що кількість наявного зерна можна збільшити, організувавши ефективну його заготівлю [36, с.275].

Тож сподіватися на постачання збіжжя в обсягах, обумовлених у Брест-Литовську, поки що не доводилося. Центральні держави, однак, нарешті

наполягли на укладенні угоди з Україною, бо не лише в Австро-Угорщині, а вже й у Німеччині з'явилася небезпека скорочення хлібних раціонів [36, с.270].

9 квітня Центральна Рада підписала угоду, в якій зобов'язувалася до 31 липня 1918 р. поставити до Німеччини й Австро-Угорщини загалом 60 млн пудів хліба, тобто майже один мільйон тонн зерна і зернових продуктів, фуражу, бобових, посівного матеріалу, насіння олійних культур. Були встановлені фіксовані ціни, які підлягали переглядові лише за взаємної згоди сторін, хоча Гренер і охарактеризував їх як «нахабно високі» [36, с.275]. З метою реалізації угоди її підписанти заснували «німецько-австро-угорське економічне управління» з філіями в провінціях. Воно мало одержувати товари від українського міністерства продовольства і здійснювати розрахунки, розробляти й координувати плани транспортування, влагоджувати непорозуміння, збирати інформацію та контролювати всі підпорядковані йому органи [36, с.276].

Це знайшло підтвердження у газеті «Поділля» (березень 1918 рік), де зазначалось, що «німці, зайнявши Волинь, ввозять в Україну парові плуги та інші хліборобські машини». За умов нової політичної ситуації, 26 березня 1918 року в Києві була створена організація українсько-німецького товариства економічного і культурного зближення [62, с.100].

Зазначені кроки не вирішували ситуації з обумовленим постачанням продовольства до Німеччини та Австро-Угорщини. А тому 18 березня генерал-квартирмейстер генерального штабу Е. Людендорф видав документ із промовистою назвою «Інструкція з управління окупованими територіями», яка спрямовувалася на стабілізацію становища в Україні. Зокрема, йшлося про розбудову місцевої адміністрації, як інструменту налагодження поставок продовольства [72, с.79]. Також німецькі командири могли видавати директиви щодо охорони порядку та безпеки німецьких військовиків [66, с.85]. Однак, отримуючи донесення про затягування селянами весняного обробітку землі, він наказав вимагати негайного проведення весняно-польових робіт [72, с.79].

У газеті «Николаевский вестник» від 9 квітня 1918 р. з'явилося оголошення «Обов'язок селян», яким німецьке командування повідомляло селянам, що від їхньої працьовитості й розсудливості залежить доля їхньої ж країни, а хто не вийде на роботу в поле, той стане ворогом свого народу. Більш радикального змісту матеріал було надруковано у цій самій газеті наступного дня. У ньому наголошувалося, що німецько-австро-угорські війська охороняють мирну працю селян від більшовиків, отже кожен, хто заважатиме селянам засівати землю, підлягатиме арешту й суду [43, с.148-149].

Відтак, генерал Г. Айхгорн видавши наказ про обов'язковий засів полів [2, с.15]. Вже тоді для отримання продовольства він припускав можливість зміни Центральної Ради: «Отримаємо ми хліб від нинішнього уряду, який не може довго утриматися, чи від іншого – це байдуже» [72, с.79]. Все це провокувало напруженість у відносинах між Центральною Радою та німецьким командуванням, яке все більше переконувалося в недієздатності влади УНР, та все більше розглядали варіанти заміни про соціалістичного уряду більш консервативним [42, с.201]. Загалом же, Центральна Рада і РНМ УНР на посилення агресивності з боку союзних військ реагували негативно, але досить пасивно [72 с.79].

Врешті сам Г. фон Айхгорн остаточно переконався в неспроможності провідників Центральної Ради до державотворення, про що 13 квітня 1918 р. відверто повідомив своєму міністрові закордонних справ у Берлін: «Постійне співробітництво з цими людьми, які через свої соціалістичні теорії перестають розуміти реальне співвідношення речей, неможливе» [28, 2021. с.452]. Німці звідусіль чули про незадоволення широких кругів громадянства Центральною Радою – і земельних власників, і міської буржуазії, і селян, і національно настроєної інтелігенції. А тому вже цілком викристалізувалася думка, що єдиним виходом з становища може бути тільки політичний переворот [2, с.16].

Слід зауважити, що цьому сприяло ставлення М. Грушевського до німців. Видатний український історик та політик високо оцінював підписання УНР мирного договору з державами Четверного союзу. Він вважав, що це «мир

гідний і почесний, мир демократичний, який вертає Україні її землі, забезпечує міжнародне становище, її грошову систему, і полишає повну свободу в політиці й економічних справах» [59, с.72]. Але також голова Центральної Ради майже не цікавився станом українсько-німецьких стосунків. «Надзвичайна сухість і черствість у відносинах, – писав Д. Дорошенко, – наче задавала тон відношення українського уряду й офіційних сфер до німців – військових, цивільних, урядовців, журналістів, які почали приїздити до Києва. Ніяких прийомів, ніяких зустрічей і відносин поза чисто офіційними справами [45, с.91]. Цілком ймовірно, що голова вищого законодавчого органу незалежної держави не бажав прямого спілкування із представниками вищого німецького командування. Зокрема, він відмовив у прийомі В. Гренеру [59, с.72].

Німецьке джерело 1918 р., барон фон Кейзерлінгк з Петербурга, повідомляло, що «співпраця німців з урядом Соціалістичної Ради незабаром була припинена не тому, що його політика не вписувалася в німецький план розчленування Російської імперії, а тому, що, на думку німецької окупаційної влади, вони були нездатні керувати і виконувати взяті зобов'язання. до економічних зобов'язань Центральних держав» [14, с.246-247].

Німецьке командування розпочало зондувати ґрунт серед українських військовиків та представників промислових кіл й фінансових груп, які були готові до зміни влади [23, с.42]. Український діяч О. Скоропис-Йолтухівський у середині квітня розповідав своєму тестеві Є. Чикаленку, що німці шукають людину широко відому і з доброю репутацією, яка б узялася організувати новий уряд. Вони впевнені, що парламентаризм в Україні треба відкласти років на 5-10, а тепер має бути уряд, котрий «правив би республікою самодержавно» [59, с.77]. Також штаб В. Гренера приступив до здійснення державного перевороту в Україні. Документи засвідчують системний характер планованих заходів. Вони мали дві складові – військово-організаційну і політичну. Уже 24 квітня німецький гарнізон Києва отримав наказ на випадок спротиву Центральної Ради, за яким німецькі війська мали зайняти будинки Центральної Ради, уряду, військового міністерства, Генерального штабу, а також установи

зв'язку. Передбачалося й роззброєння українських підрозділів. Ще один наказ стосувався можливого страйку залізничників. Із метою його попередження німецькі частини мали зайняти залізничні станції, майстерні, депо, карати агітаторів та страйкарів і захищати тих, хто бажав працювати [52, с.73-74].

Всі названі вище події змусили Центральну Раду 28 квітня надіслати телеграфом до Берліна свій протест, а наказ про початок посівної оголосила нечинним. До того ж вона вимагала негайної відставки Айхгорна. Це була відверта провокація німецьких окупаційних властей, яка й дала їм привід виступити проти Центральної Ради: були арештовані військовий міністр, міністри закордонних справ і сільського господарства, а також кілька інших важливих осіб [37, с.245].

Аналіз діяльності українського парламенту переконливо доводить, що члени Центральної Ради не усвідомлювали всієї глибини конфлікту з німецьким командуванням. Завершити депутатам цю безплідну полеміку допомогли самі німецькі вояки, здійснивши неочікуване вторгнення до зали засідань, де розігралася хрестоматійно відома сцена з командою «Хенде хох!» і принизливим обшуком та арештом кількох українських урядовців. Власне, запланована окупантами зміна влади на свого прибічника Скоропадського, за німецьким сценарієм, була доволі пасивно сприйнята населенням і не викликала заворушень [72, с.79].

Упродовж ночі основні державні установи були взяті під контроль загонами прихильників нової влади, які майже не зустріли збройного опору. Центральна Рада не проявила жодної волі до спротиву організаторам державного перевороту. Як наслідок, УЦР назавжди припинила своє існування [59, с.83]. Як зазначив Д. Дорошенко «переворот відбувся дуже швидко і майже без кровопролиття; жертвою впали тільки троє людей – члени гетьманської офіцерської організації. Ніхто не спробував боронити старе «правительство» [1, с.31].

Наступного дня німецький посланник Мумм хоч і вибачився перед Всеволодом Голубовичем через «неумисний розгін Ради» [34, с.245]. А

офіційно, штаб групи армій «Київ» відмежувався від участі у перевороті, проте заявив, що колишній уряд був «непридатний» виконати ті завдання «які Німеччина собі поставила» [22, с.185].

Рада спробувала чинити спротив, залучивши до уряду представників соціалістів-федералістів та інших партій, створивши нову Державну раду та прийнявши відразу у трьох читаннях ухвалили Конституцію УНР – «Статут про державний устрій, права і вольності Української Народної Республіки» як типово парламентської республіки. А тим часом повернулися посланці Ради до А. Мумма. В. Голубович доповів, що на всі їхні заяви і пропозиції барон відповів сакраментальною фразою: «Zu spat!» (пізно) [52, с.77].

Отже, німецькі, а пізніше й австро-угорські війська, вторглися в Україну після рішення (запрошення) Української Центральної Ради. Причиною їх залучення було вигнання більшовиків з території УНР з чим самі українці справитися не могли. Досвідчена та чисельна німецько-австро-угорська армія використовуючи розгалужене залізничне сполучення українських земель, підтримку українських загонів, маючи сприяння залізничників, нейтрально налаштованого населення та використовуючи слабкість більшовицьких військ фактично за 2,5 місяці звільнила територію України від окупантів. Відмітимо, що це було зроблено не безкорисливо. У відповідь Німеччина та Австро-Угорщина бажали отримати значну кількість продовольства від української влади, щоб продовжувати війну з країнами Антанти. Але в отриманні останнього їх очікували значні перешкоди. Серед них варто назвати: наслідки війни, руйнування господарського життя, економічних зв'язків, слабкість авторитету УЦР, відсутність стабільності в країні і довіри населення до заходів, які вона впроваджувала, відсутність аграрної реформи і надання селянам землі у власність, популістична політика більшовиків, які послаблювали владу УНР та багато іншого. А тому після 1,5 місяців перебування в Україні німецьке військове керівництво звернуло увагу, що свою частину угоди вони виконали, а от отримати продовольство від «житниці» Європи стає все складніше і складніше. А тому вони почали брати ситуацію під

свій контроль. Запровадили військово-польові суди, висунули вимоги до селян, щодо посівної, спробували впорядкувати свої відносини з населенням за допомогою твердих цін на продовольство, відмови від реквізицій та впливу на діячів УЦР для створення передумов їх продуктивніших дій в сфері економіки. Ці кроки не дали результату, селянство не бажало продавати продукти за встановленими німецькою та українською владою цінами, почалися повстання населення. Зросла недовіра українських політиків до німецьких союзників. Останні вирішили розрубати цей «гордіїв вузол» і розігнали УЦР, знайшовши їй наступника – гетьмана П. Скоропадського.

Розділ IV

Українська держава Павла Скоропадського та німецько-австро-угорський окупаційний режим

Пошук альтернативи соціалістичній Центральній Раді привів німецьких військових і дипломатів до доцільності спертися на консервативно-ліберальні кола і встановлення традиційної для України минулих століть державної моделі – гетьманату. А ставлення провідних країн Четверного союзу до створеної за їх допомогою у кінці квітня 1918 р. Української Держави визначалося цілями їхньої «східної» політики, військовою формою сприяння у боротьбі проти більшовицької експансії, становищем Центральних держав у ході Світової війни [53, с.38]. Найорганічнішою постаттю на чолі нової держави був визнаний царський аристократ і нащадок давнього гетьманського роду, генерал П. Скоропадський [59, с.181], до якого німці ставилися більш зважено і диференційовано, порівняно з Центральною Радою [51, с.307].

В той же час П. Скоропадський зовсім не був єдиним претендентом на роль гетьмана, й німці заздалегідь вели оцінку якостей, потенційних можливостей претендентів, на основі якої і був зроблений остаточний вибір. Так, німецька військова контррозвідка запропонувала відразу трьох претендентів – П. Скоропадського, І. Луценка та І. Полтавця-Остряницю [70, с.515]. Інші німецькі служби кандидатами вважали М. Міхновського, П. Скоропадського та Є. Чикаленка, але більшість прагнула бачити на чолі України все одно військового [29, с.264]. Тому перевагу віддали П. Скоропадському [70, с.516]. М. Грушевський про ці події говорив наступне: «З огляду, що ніхто з поважаних українських діячів не згоджувався прийняти з німецьких рук владу, пришилось висунути як кандидата на гетьманство швагра німецького головного команданта генерала Скоропадського, крім далекого посвоячення з колишнім гетьманом нічим не зв'язаного з українством [69, с.181].

В Російській імперії він служив ад'ютантом Миколи II, а на початку Березневої революції командував армійським корпусом і мав чин генерал-лейтенанта. До осені 1917 року він був найшановнішим і найвідомішим українським генералом, цю відзнаку ніхто не наважувався оскаржувати. Він здобув собі ім'я як організатор українського корпусу на південно-західному фронті Росії та як один із лідерів Українського Вільного Козацтва, військової організації, яка стихійно виникла приблизно в той самий час у кількох частинах країни. Хоча він не брав активної участі в українському політичному житті на початку німецької окупації, він був далеко не просто спостерігачем, і вважається, що він розглядав можливий союз з Німеччиною ще до Брест-Литовська [80, с.140].

Гетьман заручився підтримкою німців, зокрема Гренера, іще до свого проголошення главою держави. Німецькі військові від середини квітня контактували зі Скоропадським [80, с.141]. У мемуарній літературі можна зустріти твердження, що «5 квітня (за ст. ст.) було укладено договір між фельдмаршалом Айхгорном і бароном Муммом – з одного боку, і генералом Скоропадським – з іншого, про спрямування майбутньої української політики» [60, с.29]. Зокрема, він пристав на такі вимоги, які поставив перед ним Гренер: визнання Брест-Литовського мирного договору, розпуск Центральної Ради, відмова від побудови власної української армії (дозвіл на її створення німці дали Скоропадському лише 22 жовтня, коли покидали Україну) [8, Nr 294, 26. Oktober], визнання наказу Айхгорна про початок посівної, усунення «всіх недобросовісних осіб» з «державного управління», скасування всіх розпоряджень, які обмежують торгівлю з Центральними державами, розв'язання «аграрного питання шляхом відновлення права власності» (тобто повернення експропрійованих земель їхнім власникам [79, с.6], виплата відшкодувань за націоналізовану або роздану землю), визнання фінансових і валютних регулювань у дусі дотеперішніх домовленостей (було встановлено еквівалентне валютне співвідношення, вказувалося, що розрахунковий курс між маркою, кроною і рублем (а, отже, й карбованцем) до 15 червня 1918 р.

встановлено в співвідношенні 11/3 марки та 2 крони до 1 рубля (карбованця) [28, с.454]) і, врешті, відшкодування за військову допомогу Україні. Скоропадський за винятком невеличких застережень цілком і повністю пристав на вимоги німців [34, с.245]. 24 квітня 1918 р. з ініціативи старшин українізованого генералом Павлом Скоропадським 34-го корпусу російської армії у Києві відбулася офіцерська нарада представників вищого командування української армії, що виступила за обрання його гетьманом України [23, с.42].

Стрижневою лінією у відносинах німецько-австрійських альянтів до української сторони виступала реалізація економічного потенціалу Брестського миру, названого «Brotfrieden» (хлібним миром). Саме здатність забезпечити виконання договірних зобов'язань по поставках продовольства і сировини визначала перспективи взаємин союзників з новим режимом і його подальшу долю [59, с.181].

У звіті райхсканцлеру німецький посол у Києві Альфонс фон Мумм писав, що П. Скоропадський – «щирий прихильник Німеччини». 26 квітня Вільгельм II телеграфував командувачеві німецьких військ в Україні Германнові фон Айхгорну), що він згоден на обрання Скоропадського гетьманом України, якщо той «дасть зобов'язання неухильно виконувати наші поради» [23, с.42].

29 квітня 1918 року у Київському цирку під охороною німецьких кулеметів [69, с.467] відбувся з'їзд товариства поміщиків («хліборобів-власників» [34, с.245]) на які прибуло 6432 уповноважених представників від 8 українських губерній: Київської, Полтавської, Чернігівської, Подільської, Волинської, Херсонської, Катеринославської й Харківської [2, с.26]. З'їзд розкритикував політику УЦР і народного міністерства, а головне земельний закон, котрий створив на селі стільки розрухи й анархії [48, с.58]. Так П. Скоропадського вдалося проголосити «гетьманом України [2, с.26].

Тут було проголошено, що «...права приватної власності, як основи культури і цивілізації, поновлюються у повному обсязі, і всі розпорядження колишнього українського уряду, а також тимчасового Російського уряду, який

відмінив або обмежив ці права, скасовуються» [33, с.31]. В цей же день П. Скоропадський оголосив маніфест «Грамоту до всього українського народу» і «Закон про тимчасовий державний устрій України» як Гетьман Української Держави. У документах визначено напрямки державного будівництва, окреслено структуру, права і завдання органів влади, а також права і обов'язки громадян, які гарантували загальноприйняті в світі умови життя і праці [45, с.91].

Того ж дня пополудні прихильники Скоропадського почали захоплювати важливі установи за раніше розробленими планами. В ніч з 29 на 30 квітня відбулися сутички між відданими Раді військами та прихильниками Гетьмана. Скоропадському за допомогою нечисленних підрозділів вдалося взяти під свій контроль військове міністерство, міністерство внутрішніх справ і державний банк, унаслідок чого центри влади опинилися в його руках [34, с.245].

Він став новою владою, відтвореною майже без українських націоналістів під назвою «Українська держава». Поєднати і українізацію, і великоросійську орієнтацію здавалося фактично неможливим, але це цілком відповідало намірам військових представників Німеччини [84, с.290].

Формально гетьманат отримав суверенний статус, однак німцями розглядався як «фікція дружньої держави». Це обумовлювалося військово-політичною гегемонією Німеччини, фактичною окупацією теренів України, її становищем сателіта одного з блоків світового протиборства [59, с.181]. Загалом після гетьманського перевороту залежність України від Центральних держав значно посилилася – адже й самою своєю появою новий політичний режим значною мірою був зобов'язаний німецьким генералам. Так, процедура вибору голови гетьманського уряду тривала декілька днів під пильним наглядом німців. Зокрема, спочатку була запропонована кандидатура М. Устимовича («враження сприятливе, але не презентабельний»), далі тимчасово головуючим був М. Василенко і 2 травня на посаду голови був запрошений Ф. Лизогуб [61, с.1-4]. випадково 2 травня 1918 р. гетьман П. Скоропадський повідомив фельдмаршала Ейгхорна та дипломатичних пред-

ставників Німеччини й Австро-Угорщини про те, що новий уряд приступив до виконання своїх обов'язків [5, с.42-44; 42, с.201-202].

Перший місяць після перевороту 29 квітня був періодом перехідного періоду та невизначеності як для німців, так і для гетьмана. Хоча німці відчували велике полегшення, коли нарешті знайшли відповідного наступника Ради, і, здавалося, від самого початку твердо стояли за генерала Скоропадського, вони залишалися досить песимістичними у своїх поглядах на майбутнє [80, с.148]. Обговорюючи майбутнє генерала Скоропадського, група армій Айххорн в одному зі своїх звітів зазначила наступне: «Тривалість правління Скоропадського наразі неможливо передбачити. Від нього багато чого залежатиме [53, с.43].

Історичні джерела дозволяють висвітлити і таке складне питання, як ставлення німецького командування та посольства в Україні до постаті П. Скоропадського. Генерал В. Гренер у спогадах зазначав, що йому особисто гетьман був симпатичний від самого початку, а «у всіх німецьких діячів, з якими він спілкувався, викликав увагу і повагу. Він був надійний і чесний» [53, с.44].

Австрійці хоч і визнали гетьманат, але так й не ратифікували Брестської угоди. Більше того вони домоглися знищення оригіналів (в т.ч. й українського) таємного протоколу щодо Галичини, які зберігалися в Берліні. Фактично австрійці заперечували легітимність гетьманського правління, вважаючи Україну «невизнаним протекторатом». Вони також піддавали сумніву титул П. Скоропадського «гетьман всієї України», побоюючись сепаратистських настроїв у Галичині. Певне напруження в українсько-австрійські стосунки вносила й та обставина, що ерг-герцог Вільгельм Габсбург розглядався деякими політичними колами як претендент на український престол [59, с.190-191].

Таким чином, Гетьманат офіційно був незалежною державою, однак німецька влада розглядала його як формальну одиницю, повністю залежну від окупаційної влади. Таке панівне становище військової влади Четвертного союзу пояснюється і тим, що Українська держава не мала своїх військових

загонів. Тому, коли гетьман прагнув сформувати українську армію, союзники різко виступали проти, адже незалежна від їхнього впливу військова сила несла у собі потенційну загрозу [72, с.81-82]. Іншою сферою, де проявилась незалежність Гетьманату, на відміну від формування власної армії, була дипломатична галузь.

14 червня 1918 р., коли урядом Української Держави було ухвалено «Закон про посольства і місії Української Держави», слід вважати вихідною датою в процесі становлення зовнішньополітичного відомства [63, с.103]. Протягом свого існування гетьманський уряд досяг певних успіхів і в зовнішній політиці: вдалося нормалізувати дипломатичні стосунки з Центральними державами та кількома нейтральними країнами, розширити мережу консульств. 12 червня 1918 року було підписано тимчасовий мирний договір з радянською Росією, яка тим самим знову визнала незалежність України [91, с.42].

21 червня 1918 р. П. Скоропадський підписав указ про створення посольств першого розряду в Болгарії і Туреччині [63, с.104]. У Києві, своєю чергою, діяло німецьке посольство. У Харкові, Одесі, Катеринославі й Миколаєві були відкриті німецькі консульства. 24 липня Німеччина ратифікувала Німецький мирний договір [63, с.107]. Згідно даних німецьких істориків Скоропадський напередодні приходу до влади також обговорив з німецьким повіреним правила, за якими його дипломатичні представники повинні з'являтися за кордоном. Також наголосив на «дружніх і братерських почуттях» до Великобританії. На бенкеті в Раді міністрів гетьман мав справити враження промовою 3 листопада з приводу зустрічі з козацьким отаманом Красновим з «надзвичайно великоросійським ухилом» [83, с.292].

Для розуміння свого союзника в Українській державі відбувався переклад українською мовою матеріалів десятків німецькомовних газет Німеччини, Австро-Угорщини, Швейцарії. Вони містять інформацію щодо позицій рейхстагу, МЗС, відомства канцлера, військового міністерства з українського питання; також опубліковані оцінки становища в Україні, зроблені після її відвідин економістами і політиками [55, с.134].

Мали вплив на зв'язки Української держави П. Скоропадського й Німеччини факти визнання владою новоутворених державних утворень на території колишньої Російської імперії. Зокрема, було визнано Дон, Кубань, Грузію, Вірменію й Азербайджан, тривали переговори про визнання Білоруської Народної Республіки, було здійснено дипломатичні кроки відносно Бессарабії, яку окупувала Румунія [32, с.130-149], було включено Крим до складу України на правах автономної одиниці, а також передачу українцям Чорноморського флоту з німцями [5, с.46-48; 32, с.130-149]. Ці дії викликали невдоволення Росії, яка 27 квітня, як повідомляли німецькі публіцистичні видання відновила переговори з Німеччиною [8, 27 april. S.3.].

Львівське видання «Українське Слово» за 16 жовтня 1918 р. повідомляло, що галицькі, буковинські та північно-угорські українці ходили до гетьмана, щоб поговорити з ним про чутки, що ходять про нібито вигнання австро-угорських українців з України. Гетьман прийняв депутацію найтепліше і заявив, що зробить усе, щоб австро-угорські українці залишилися на своїх посадах в Україні [8, Nr 287. 19. Oktober].

В жовтні 1918 р. послаблення Австро-Угорської та Німецької імперій вплинуло на взаємовідносини між новопосталою польською державою та Українською державою Павла Скоропадського. Зокрема, варшавське видання «Llustrowany Kurjer Codzienny» повідомляло, гетьман посилає 3 дивізії українського війська на Холмщину та Підляшшя для окупації цих територій. Причиною цього було зняття австрійської окупації [8, Nr 290, 22. Oktober]. Це була неправда, але така інформація свідчила, що невирішеність питання австро-угорцями про приналежність українських територій під час підписання Брест-Литовського далася взнаки тепер.

У зовнішніх відносинах Україна могла встановлювати зв'язки з іншими державами, але у внутрішньому житті діяльність державного механізму підпорядковувалась німецьким наказам. Головною метою перебування німців на даних землях виступала реквізиція з України продовольства, задля чого вони і проводили свою східну політику. І якщо на початку окупанти розглядали цю

територію як можливого незалежного союзника, то згодом — як повністю підвладні землі. Внаслідок поступового розуміння того, що Німеччина зазнає поразки в війні, інтерес до «східного питання» отримав другорядну роль. Цікаво, що німці у досягненні своїх цілей діяли випробуваним методом «батога і пряника»: вони пропонували вирішити питання про нагородження німецькими орденами прем'єр-міністра, групи міністрів та учасників переговорів з української сторони. Згодом «заохочувальні» нагороди були вручені керівникам Української Держави П. Скоропадському і Ф. Лизогубу під час їх офіційних візитів до Німеччини [4, с.239; 72, с.82]. При підготовці візиту глави Української Держави до Німеччини німецький посол запропонував вжити до гетьмана офіційне звертання «Durchlaucht» — «ясновельможний» [29, с.276-277]. А під час самого візиту його приймав і вітав кайзер Вільгельм I [11, с.1]. І в той же час німцями жорстоко придушувались численні повстанські рухи проти гетьманської влади [72, с.82].

Політика гетьманського режиму щодо селянства дає всі підстави охарактеризувати її як «війну з селянством», яка, у відповідь, перетворювалась на «війну селянства з гетьманщиною» [69, с.312].

Так, 8-10 травня 1918 р. в Києві відбувся Другий Всеукраїнський селянський з'їзд. Німці й гетьманці силою зброї розігнали селян, що прибули на перше засідання, а частину заарештували. Тоді селяни провели свої засідання в Голосіївському лісі, де засудили втручання у внутрішні справи України австро-німецьких військ, розгін ними Центральної Ради й запровадження гетьманщини, «яка підтримується лише невеличкою купкою землевласників і капіталістів, ворожих до Української Народньої Республіки і до всіх здобутків революції» [70, с.483-484].

А тому населення окупованих територій гостро виступало проти нових окупантів: влітку 1918 року окремі райони Київщини, Поділля, Катеринославщини, Херсонщини, Полтавщини виявилися охопленими вогнем повстань. Найбільшого розмаху досягло Звенигородсько-Таращанське повстання на південній Київщини (у червні-липні 1918 року) [35, с.217]. Чисельність

повстанців сягала 15 000 бійців, організованих в полки й курені (батальйони) [72, с.82].

Ось як описував очевидець становище в охопленому повстанням районі: «У селян був страшений підйом. Під Звенигородкою зібралося близько п'ятнадцяти тисяч озброєного люду; при потребі можна було викликати ще два рази по стільки ж; була артилерія. Кожне село являло собою озброєний табір». Всі повстання жорстоко придушувалися окупаційними військовими підрозділами [72, с.82]. Під час повстання загинуло чимало державних чиновників, а тому на наказом Скоропадського їх сім'ї отримали допомогу від держави [5, с.52]

Численні документи, як опубліковані, так і ті, що велетенським незайманим пластом ще лежать в архівних сховищах, свідчать: важко знайти якесь село чи поселення в 1918 р., з якого б у різні урядові інстанції Української Держави не надійшло жодного повідомлення про напади селян на поміщицькі маєтності, про пожежі й потрави в економіях, про опір карателям, убивства окупантів, про те, що буквально кожен пуд хліба давався «з боєм» тощо [70, с.531].

Звіт німецької оберкоманди показує, що на Україні за 6 місяців було вбито 19.000 німецьких жовнірів і офіцерів в сутичках з селянами! Розуміється, з боку селянства впало значно більше [70, с.534]. А посол А. фон Мумм у червні 1918 р. просив Берлін надіслати на допомогу 20 німецьким і австрійським корпусам додатково ще 10, оскільки, на думку генерала Г. Ейхгорна, у селянських виступах брало участь не менше 10-12% населення [68, с.20].

Про помилки в реалізації аграрної політики повідомляв своє керівництво і П. Рорбах, прихильник вільної України. Він відвідавши українські землі в травні 1918 р. звернувся до Фрідріха Еберта і вказав йому на небезпеку, яка випливає з подальшої підтримки гетьмана; він також звернув увагу на великі маєтки Скоропадського та відсутність народної підтримки монарха. Він характеризував Скоропадського як виразника «представників великого

землевласника, промислового і торговельного капіталу, які всі були ворогами українського вільного руху. Він зазначив, що німці повинні прислухатися до «настроїв українців» [83, с.285-286].

В той же час гетьман волів продовжувати свою аграрну політику, яка базувалася на скасування загальнонародної й відновлення приватної власності на земельні ресурси України. Зокрема, німецьке видання «Auszug aus der Tagespresse. Inland/Ausland» повідомляло від 23 жовтня, що Гетьман і Національний Союз дотримуються думки, що аграрну реформу за будь-яких умов необхідно провести без зволікання, оскільки вирішення цього питання може мати далекосяжні політичні наслідки [8, Nr. 291, 23. Oktober].

Було дуже багато незадоволених режимом гетьмана, особливо його аграрною політикою, а в цей же час сильних позицій набирали соціалісти, які підривали консервативний режим гетьмана та користувалися доволі великою популярністю серед селянства. Відчувалася сильна опозиція до окупаційного режиму, зокрема це яскраво проявилось у вбивстві головнокомандувача німецької армії Германа фон Айхгорна, якого 30 липня 1918 року вбив лівий есер Борис Донський [72, с.82]. Скоропадський згадував: «Свідчення про незадоволення серед крайніх лівих українських партій все більш і більш ясно вимальовували картину підготовки повстання». Таким чином, влада Скоропадського трималася виключно на німецьких та австрійських багнетах [3, с.183], які з кожним днем прагнули отримати більше і більше продовольства для свого народу. А це відповідно викликало ненависть українців.

Міністр закордонних справ Української Держави Дмитро Дорошенко зазначав, «що восени й улітку 1917–1918 рр. в селах накопичилася велика кількість антагонізмів, насамперед класового характер» [64, с.300-301].

З приходом до влади П. Скоропадського навесні 1918 р. на селі розпочалася «аграрна реакція» – поміщики й великі земельні власники, які поверталися до своїх маєтків після приходу австро-німецьких військ, примушували селян повернути захоплену під час революції землю. Це відбувалося зазвичай примусово, за активної участі австро-німецьких

військових відділів та спеціально створених місцевими поміщиками для цієї мети каральних загонів [42, с.203].

Були й позитивні кроки зі сторони влади. Перш за все міністру земельних справ треба було вирішити питання про долю весняного врожаю 1918 року, біля якого ще в квітні виникло стільки політичних тривог (відомий наказ фельдмаршала Айхгорна про засів ланів і накази мін. М. Ковалевського). В цій справі Українське «Правительство» видало 27 травня такий «Закон про права на врожай 1918 року на території Української Держави», де вказувалось, що право на врожай озимини, ярини мають власники земель [4, с.94; 2, с.198].

За нового режиму Гетьмана Центральної держави на чолі з Німеччиною надавали перевагу політиці державної торгівлі. Паралельно з цим відбувалася широкомасштабна реорганізація економічних структур окупаційної влади в Україні. Українська сторона ще до захоплення влади Павлом Скоропадським створила Державне хлібне бюро, яке мало виняткове право скуповувати сільськогосподарську продукцію на території України за допомогою мережі торгових агентів (17 липня 1918 р. обов'язки цього органу були оновлені) [4, с.171-178]. Після протестів Центральних держав з приводу неналежної роботи та шаленої корупції у хлібному бюро 24 травня було створено Українську продовольчу раду. Продовольча рада була своєрідним координаційним органом, якому підпорядковувалися Державне хлібне бюро та економічне управління. На її засіданнях збиралися представники німецького уряду, українського міністерства продовольства, установ Центральних держав. Члени Продовольчої ради узгоджували питання заготівлі продуктів харчування і фуражу для забезпечення військ, розташованих в Україні, транспортування продовольства, забезпечення міст і промислових центрів та експорту до Центральних держав [36, с.278-279].

Також 15 липня 1918 р. було видано закони «Про утворення земельних комісій, відновлення чинності «Положення про землеустрій» і постанов про селянську землевласність та землекористування», «Статут губернських та повітових земельних комісій», які були затверджені гетьманом і мали мету

вирішити питання відновлення землеволодіння та землекористування на місцях [4, с.157-167].

Комісії мали «допомогти» власникам у підрахунку втраченого майна, а також «спонукати» населення до «добровільного повернення» привласнених матеріальних цінностей та відшкодування збитків. Природно, такий підхід не влаштував жодну зі сторін. Селяни, що брали участь у розподілі поміщицького майна, не збирались повертати його добровільно, чинили тому найрішучіший опір, аж до збройного. Вони вважали, що здійснювали свої дії на основі соціалістичних документів періоду Центральної Ради. Потерпілі ж власники ображались на уряд і гетьмана за брак твердості, м'якотілість і дедалі більше покладались на власну ініціативу та апеляції до окупаційних властей [70, с.533]. Пізніше ж законодавство про комісії було доповнено Статутом про тимчасові земельно-ліквідаційні комісії, які мали право примушувати селян до праці в господарствах великих власників [46, с.60-61].

В червні було видано земельний закон, який забороняв купувати землю більше 35 десятин. Більше міг купити лише Державний земельний банк для продажу дрібнішими ділянками [46, с.61]. Голова земельного банку Роман Будберг згадував, що закон потрібен був для того, щоб обмежити велике землеволодіння. За його словами, попервах німецький посол зазначив, що закон недостатньо демократичний і потрібно зменшити цей максимум до 15 десятин. Мовляв, і цього вистачить, а натомість більше селян зможуть придбати землю [74].

Від травня в німецькій окупаційній зоні почали створювати щільну мережу торгових агентів картелів і управлінь. Вони здійснювали свою діяльність в окремих заготівельних районах, на які були поділені губернії. Для координації закупівель у Києві було створено спільне сировинне управління, куди до середини липня відрядили своїх представників усі німецькі й австро-угорські управління. Експорт з України до держав Четверного союзу здійснювався через експортні товариства. Далі товари транспортували залізницею або водним шляхом до приймальних пунктів, за що відповідали

Чорноморський приймальний пункт та управління залізничного транспорту в Києві [36, с.280].

Коли війська перестали займатися закупівлею товарів, крім забезпечення своїх потреб, українські органи влади та приватні особи звернулися до австро-угорських частин з проханням забезпечувати охорону й безпеку. На початку липня Центральні держави сконцентрували свої війська в економічно важливих регіонах, аби забезпечити збирання врожаю. Командування Східної армії на початку жовтня ще раз видало «Директиви про військову допомогу у сфері економічного використання України», рішуче наголосивши, що «військовослужбовці – якщо немає нагальної потреби – [не можуть] виступати покупцями» [36, с.281].

Вибудована в такий спосіб система була змішаною системою державних, військових і приватних інстанцій, в якій відповідно до обставин відносно добре співпрацювали між собою українські, німецькі й австро-угорські інституції. Хоча й далі існували недовіра, взаємні звинувачення та невдоволення між сторонами, проте організаційні проблеми здебільшого вдавалось обговорювати й урегульовувати в рамках Української продовольчої ради. Однак непорозуміння між союзниками та недовіра до українців існували й далі: як впливає зі звіту директора Австрійського центрального закупівельного товариства Лукача, в австрійців і угорців було відчуття, що німецькі колеги в багатьох питаннях їх обходять [36, с.282].

Чинність домовленостей, укладених у лютому в Берліні, добігла кінця влітку, і 27 липня були підписані нові Берлінські домовленості, за якими військам загалом було заборонено укладати угоди на постачання монополізованих товарів. Проводити закупівлю товарів для потреб військ дозволялося лише за згоди місцевих органів Продовольчої ради, а проводити реквізиції було дозволено лише в екстремальних випадках. Монополізовані товари для потреб війська можна було купувати лише в українських державних органів, а немонополізовані – у вільному продажу. Найсуперечливішою проблемою за часів Гетьманату, як і за часів Центральної Ради, була примусова

експропріація володінь великих землевласників. 23 травня 1918 р. Скоропадський ужив заходів, принаймні на законодавчому рівні, з врегулювання питання посівної в тому сенсі, як цього вимагав Айхгорн у своєму наказі: хто засіяв поле восени 1917 р., той має право на зібраний врожай [36, с.283].

15 липня набув чинності новий закон, за яким велика частина врожаю мала бути націоналізована. Виробникові залишалася лише невелика частка для власних потреб і годівлі худоби. В разі невиконання вимог закону держава залишала за собою право позбавляти власника майна й реманенту. Через три місяці Скоропадський наніс черговий удар в аграрному питанні: під тиском великих землевласників у середині серпня він видав новий закон, за яким орендарі мали віддавати прибутки великим землевласникам. Тож земельне питання й далі було гальмом, яблуком розбрату й вогнищем конфліктів усередині країни [36, с.284].

Ще влітку стало зрозуміло, що результати експорту товарів з України до Центральних держав, попри всі спроби, виявилися дуже скромними. Обумовлена в угодах кількість продукції до 31 липня не була досягнута ні за жодним видом товарів [36, с.289]. Найвиразнішою була відмінність у постачанні зерна, тобто того товару, через який Центральні держави взагалі ввели війська в Україну: до 31 серпня на експорт до Центральних держав було відвантажено лише 102 тис. тонн (близько 10%) зернових, бобових, фуражу й насіння. За даними українського міністерства продовольства, із загальом 8260 вагонів з харчами, відправленими до 16 серпня до Центральних держав, 2234 (28,14%) попрямували до Німеччини, 4326 (52,37%) – до Австро-Угорщини та 1610 (19,49%) перетнули морський кордон [36, с.289].

Згідно з офіційними даними австрійського продовольчого відомства, до листопада 1918 р. з України до Центральних держав надійшло: 113 421 т зерна, борошна, бобів, фуражу та насіння; 3 329 403 кг масла, жирів та сала; 1 802 847 кг рослинного масла; 420 818 кг сиру, в т. ч. й твердого; 1 213 961 кг риби, рибних консервів та оселедців; 105 542 голови рогатої худоби; 95 976 голів коней; 2 927 439 кг солонини; 75 200 скринь з яйцями; 66 809 963 кг цукру; 27

385 095 кг різноманітних інших продовольчих припасів. Окрім того, 15 000 вагонів різноманітних продуктів було вивезено німцями й австрійцями шляхом звичайнісінької контрабанди. Збереглися свідчення, що до Німеччини вивозився навіть родючий український чорнозем [42, с. 206].

Міністерство фінансів Австро-Угорщини 30 липня 1918 р. повідомляло: «самовільний вивіз за кордон австрійськими вояками споживчих продуктів щоденно збільшується, і окремі вояки проносять і вдень, і вночі ці продукти в ранцях, мішках і т.д.». «Все, що можливо, оселяється австрійцями під виглядом військового вантажу або ручного багажу [...], на переправах щоденне насильницьке вивезення коней та інших товарів», – констатували співробітники Кам'янець-Подільської митниці [47, с.254-255]. Керівництво Рибницької митниці відзначало 23 липня 1918 р.: «перепусткою пасажирів і товарів в обидві сторони дотепер відає австрійська влада в особі місцевої комендатури» [47, с.255]. А отже, українська митниця діяла лише формально.

Австро-угорський губернатор Одеси Е. Бельц намагався боротися з контрабандою і спекуляцією австрійських вояків, але його оточення наживалося на торгових і фінансових оборудках. У донесенні Генштабу про свою діяльність у серпні 1918 р. він писав: «Навіть примусова реквізиція за сприяння військових дала мало результатів: 30-та піхотна дивізія за два з половиною місяці заготовила 22 тис. пудів зерна. А тому, на мою думку, треба принаймні спробувати пустити зерно у вільний продаж. Тоді раптом впливуть запаси, які, поза сумнівом, лежать сховані по селах і які неможливо виявити» [56, с.74].

Степан Шухевич у своїх спогадах зазначав той факт, що в тилкових штабах на території Австро-Угорщини було вироблено негласний перелік «прибуткових» місць для офіцерських призначень. Серед найпривабливіших була й Україна: «До найліпших належали приділи на Україну, а до найгірших належали Альбанія і італійські fronti. Україна була найліпша тому, бо там можна було грабувати, красти, ошукувати, значить – дороблюватися майна» [7, с.253].

Із обіцяного в Брест-Литовську й очікуваного в Центральних державах мільйона тонн продовольства в період до 23 грудня 1918 р. було відвантажено 137 854 тонни зерна й зернового фуражу, з них 129 310 тонн перетнули кордон і 48 575 тонн надійшли врешті до Німеччини [36, с.291].

Міністр закордонних справ Німеччини К. Гельферіх згодом визнав, що поліпшити продовольче становище Німеччини за рахунок України фактично не вдалося. Та в будь-якому разі, отримане з України продовольство допомогло Центральним державам прогнати ще якийсь час власне населення й військо. «За допомогою України Австро-Угорщина могла поборсатися ще упродовж літа... – згадував перший генерал-квартирмейстер Генштабу Німеччини Е. Людендорф. – Ми отримали звідти худобу, коней і багато сировини...» [42, с.207].

Під кінець 1918 року стало зрозуміло що Четвертий союз програє війну. Деморалізовані і пригнічені звістками про події на батьківщині, війська Центральних держав переживали в Україні не найкращі часи й готувалися до евакуації. Ще в жовтні 1918 р. австро-угорське командування розпочало транспортування своїх військових частин з України (на цей час тут перебували 7 піших і 4 кінних австро-угорських дивізій силою в 93 тис. офіцерів і вояків) [72, с.83-84]. Коли на початку жовтня 1918 р. командувач Східної австрійської армії генерал Альфред Краус офіційно повідомив про вивід австрійських військ з України, то голова Ради Міністрів Ф. Лизогуб (який вдруге зайняв цю посаду) [8, Nr 293, 25. Oktober] у відповідь направив ноту доволі патетичного змісту [57, с.20]: «Український уряд з великою вдячністю приймає ту допомогу, яку в цьому відношенні надали війська Центральних держав» [52, с.23]. Отже, українська влада не висувала до німців та австрійців зауважень за окупацію України.

З початком розпаду Габсбурзької монархії, в австро-угорській зоні окупації почалися великі проблеми: у частинах почали створюватися солдатські ради, вчинялися розправи над офіцерами, посилювалося мародерство, багато солдатів самовільно покидали службу і повертались на батьківщину [56, с. 78-79].

Звинувачений в допущенні деморалізації військ і численних зловживаннях економічного характеру 8 листопада покінчив життя самогубством Е. Бельц [56, с. 79]. Евакуація австро-угорських частин з України завершилася у грудні 1918 р., вже після революції в Австро-Угорщини. Виведення військ супроводжувалося солдатськими бунтами. Ряд частин вийшов із покори командирам. Настала повна деморалізація. Відбувалися вбивства офіцерів [47, с.263].

Німецький військовий контингент отримав звістку про революцію в Німеччині та зречення Вільгельма II від престолу 9 листопада 1918 р. [43, с.159]. Повалення імперії Гогенцоллернів означало для видання «Киевская мысль» «кінець ганебного брестського періоду російської історії». Ототожнюючи «самостійну Україну» із штучним німецьким проєктом по дезінтеграції Росії видання очікувало на близький крах цієї «ілюзії германського імперіалізму» [22, с.188]. Коли у грудні 1918 р. Гетьманська держава припинила своє існування, видання затаврувало Павла Скоропадського «блискучою іграшкою» в руках «генералів німецької окупації», а саму Українську Державу – «опереткою німецько-віденського авторства». Щодо німецьких військ в Україні, то події революції їх відчутно деморалізували [22, с.188]. Великі сили, відправлені в Україну для боротьби з більшовизмом і реалізації положень «хлібного миру», фактично залишилися без державного керування [43, с.159].

16 листопада командувач німецьких військ в країні генерал Кіркбах видав наказ офіцерам і воякам зберігати нейтралітет у громадянській війні, що охопила Україну; того ж дня перший потяг з німецькими вояками вирушив на захід. Повернення додому, на батьківщину – ось що тепер найбільше цікавило німецьких офіцерів і вояків. Бажаючих проливати кров в охопленій повстанням Україні знайшлося мало» [72, с.83-84]. Війська, що очікували відправки додому продовжували отримувати продовольство від Української держави. Про це свідчать державні документи засідання уряду від 16 листопада. Було вирішено асигнувати у розпорядження міністра продовольства за рахунок коштів

Державного казначейства 14.116.479 карб, на постачання німецьких військ в Україні продуктами продовольства [4, с.374-375]. Це здійснювалося для продовження підтримки німецькими військами влади Скоропадського. Також намагаючись підсилити свої війська уряд П. Скоропадського виділив 25.000.000 карб, на витрати на евакуацію військовополонених з Австро-Угорщини [4, с.394]. Чи було втілено цей задуму – невідомо.

Намагаючись утримати ситуацію під контролем, миколаївський губернатор Ю. фон Гільгаузен видав накази про негайну здачу зброї населенням і заборону поширення серед солдатів друкованих відозв. Особи, котрі створювали небезпеку німецьким військам, підлягали покаранню. У місті з'явився флот Антанти, навколо міста діяли загони отамана Н. Григор'єва, котрий спочатку підтримував Директорію УНР, а потім – більшовиків. Німецьке командування мало узгоджувати свої дії з усіма цими силами, зокрема, було підписано угоду про співпрацю з отаманом Н.Григор'євим [43, с.159].

11 грудня 1918 р. німецький губернатор Ю. фон Гільгаузен оголосив населенню, що війська продовжуватимуть підтримувати порядок у місті до прибуття сил отамана Н. Григор'єва. Домовленість із Н. Григор'євим про безперешкодну евакуацію німецьких військ попервах підтримувалася. Німецькі частини з Одеси та Миколаєва через Знам'янку вирушали на Київ [72, с.83-84], а натомість в місто прибували французькі, польські та англійські підрозділи [17, с.29]. Німці намагались виграти більше часу на відправку своїх військ, а тому командування вживало оборонних заходів, навіть поновило комендантську годину. Дума заявила протест німцям, в якому вказала на не правочинність колишнього губернатора віддавати накази, що обмежували свободи містян. Ба більше, розподіл хліба між німцями й миколаївцями відтепер здійснювався на рівних умовах [43, с.160-161]. В цих умовах евакуація продовжувалась.

Відбувалася евакуація і на півночі України. 13 грудня армійська група «Київ» і Велика солдатська рада уклали з Директорією угоду, щоб забезпечити

мирну передачу столиці й за змоги разом виступити проти більшовиків. Відтак відправлення німецьких військ, попри кілька нападів більшовиків, а почасти й військ Директорії, пройшло без особливих проблем. 18 січня 1919 р. командування армійської групи залишило українську столицю й у середині лютого 1919 р. з останніми німецькими солдатами повернулося на охоплену революцією батьківщину [35, с.231].

А в цей час в Україні тривало антигетьманське повстання, яке розпочалося 15-16 листопада 1918 року на Поділлі [39, с.40-41]. А вже 14 грудня 1918 р. під тиском Січових стрільців і повстанських загонів, які обложили Київ, гетьман Павло Скоропадський змушений був відмовитися від влади [5, с.74]. Того ж дня гетьманський Кабінет міністрів С. Гербеля склав свої повноваження і передав усю повноту влади Директорії, яка стояла на чолі протигетьманського повстання [5, с.393]. Таким чином Українська Держава у формі Гетьманату припинила своє існування і в країні було відновлено Українську Народну Республіку [27, с.171].

Отже, втрата довіри Німеччини та Австро-Угорщини до Української Центральної Ради та передача влади гетьману П. Скоропадському замість консолідації держави, створення стабільного клімату для розвитку економіки ще більше розколола Україну. Гетьманат підтримувала консервативна частина українців, росіян, поляків, яка складала впливову меншість. В той же час більшість українців лише втратила від цієї зміни і тому тепер поряд з більшовиками проти Української гетьманської держави виступали й українські соціал-демократи (прихильники колишньої Центральної Ради), селяни, робітники чи інші організовані або спорадичні групи, які були проти політики Центральних держав і Гетьманату.

В той же час незважаючи на ці негативні моменти вісім місяців уряду Гетьмана були періодом відносно стабільного миру й порядку, який, однак, і на цьому треба наголосити, тримався на багнетах союзницьких військ». Позитивним елементом періоду німецької й австро-угорської окупації України стало часткове встановлення внутрішньої безпеки й організація

функціональних адміністративних структур у дезорганізованій країні. Протягом цих восьми місяців окупаційні війська багато чого навчилися. Під час придушення повстань вони, звичайно, вдавалися почасти до жорстких і застрашливих заходів, однак у ході наступної пацифікації швидко переходили до ненасильницьких засобів. Основинами елементами були: систематична робота над створенням розвідувальної мережі для швидкого сповіщення про перші вияви нових заворушень; формування самооборони населення й міліції, хоча останню очевидці характеризували часто не так ефективною, як брутальною; гнучкість і раптовість у боротьбі з повстанцями на тактичному рівні; і врешті, тісна співпраця з українськими властями, щоб за допомогою списків осіб, перекладачів чи знавців місцевості уникати помилок. Як впливає зі звітів і повідомлень, така співпраця в німецькій зоні окупації в більшості випадків проходила добре, тоді як в австро-угорській зоні здебільшого не так добре. Війська мали шанобливо ставитися до цивільного населення й уникати насилля. Велику роль відіграло військово-польове судочинство у виявленні винних. За страшною назвою «каральна експедиція» в екстремальних випадках на початку періоду окупації могло стояти спалення цілих сіл, але ні в якому разі не розстріл невинних. Переважним каральним засобом, до якого вдавалися німці, були натуральні контрибуції. Натомість до самих заколотників ставлення було жорстким: у разі опору їх негайно розстрілювали або ж засуджували у військово-польових судах. Навіть якщо часто досить складно було відрізнити, хто в селі повстанець, а хто простий цивільний, окупаційні війська все одно робили все для того, щоб не постраждали невинні.

Тим не менше не зважаючи на деякі позитивні кроки країна так і не змогла впоратися із внутрішньою роз'єднаністю й після виведення військ Центральних держав поринула в жорстоку й криваву громадянську війну.

ВИСНОВКИ

Отже, проведений аналіз теми «Німецький та австро-угорський окупаційний режим в Наддніпрянській Україні (1918 р.)» дозволяє зробити такі висновки.

Встановлено, що історіографія роботи вказує на давній інтерес істориків, міжнародників, політологів до вказаного питання. Протягом ХХ та початку ХХІ ст. звертались до цієї проблеми як вітчизняні історики, так і німецькі, американські, австрійські, російські. А тому ми поділили історіографію проблеми на два блоки: вітчизняна та зарубіжна. Це дозволило чіткіше структурувати досліджені матеріали та глибше їх вивчити. На сьогодні певні аспекти нашої проблеми проаналізовані досить ґрунтовно, а деякі поверхово. Зокрема, детально досліджено умови Брест-Литовського мирного договору, ставлення Німеччини та Австро-Угорщини до України, політичне становище австрійсько-німецького командування та взаємовідносинам із УНР, згодом – із Гетьманатом, економічні наслідки окупації України, селянські виступи проти реквізицій харчів та повернення поміщицького майна. В той же час залишились маловивченими питання нерозуміння УЦР слабкості свого становища під час окупації, причини введення в оману німецьких представників під час обіцянки надати необхідну кількість продовольства, відносини німецьких та австрійських військових й місцевого населення, становище окупаційних військ, відносини з українською владою.

Доведено, що джерельна база роботи дозволяє нам опрацювати зазначену проблему. До складу документальних джерел входять державні документи, укази, постанови, закони, рішення УНР та Гетьманату П. Скоропадського, які дозволяють зрозуміти політику влади, зокрема й щодо вирішення аграрного питання, яке було важливим фактором введення окупаційних військ в Україну. А також поважну роль відіграли джерела особового походження, які дали змогу побачити особистий погляд авторів на стан подій у 1918 р. І хоча ми вважаємо,

що цей вид джерел цілком суб'єктивний, але розуміємо, що в них відбилися особиста думка автора, позиція певної групи населення, до якої він належав, стану, класу тощо, а тому і його слід використовувати. Також завдяки цьому виду джерел розкриваються приховані механізми ухвалення суспільно важливих рішень (як наприклад таємні частини Брест-Литовського мирного договору), наслідки дипломатичних процесів (домовленість Скоропадського з німцями про переворот, кораблебудівні заводи в Миколаєві, приналежність до України Чорноморського флоту, Криму). Вважається, що схильність до описування власного життєвого досвіду з'являється в людини, яка усвідомлює свою відстороненість від суспільства, розуміє цінність власного індивідуального досвіду, а тому праця відомого історика та політика ХХ ст. Дмитра Дорошенка, «Спогади» П. Скоропадського, книги В. Феста, Степана Шухевича, мемуари Х. Тінтрупа, щоденник Ф. Шрайдер, політичні звіти барона фон Кейзерлінгга є важливими джерелами для відтворення та аналізу подій теми нашого дослідження. І третім видом джерел, який знайшов застосування в нашій праці – це матеріали періодики. В нашому випадку – це була іншомовна преса, яка видавалася протягом 1918 р. в німецьких містах. Вважаємо, що газетні матеріали відтворюють найголовніші ідейні, політичні, ментальні процеси тогочасного німецького суспільства. Певне місце в цих матеріалах приділено й подіям в Україні. Без аналізу тогочасних публікацій дослідження подій в Україні практично неможливе, оскільки вони дають певний зріз життя суспільства на конкретний момент.

З'ясовано, що німецька військово-політична думка до початку Першої світової війни не бачила Україну і українські землі в якості союзника у боротьбі з Росією. Але вже на початку Першої світової війни українське питання займало помітне місце в східній політиці Німеччини, де існували різні точки зору щодо його розв'язання. Також цим змінам сприяла діяльність П. Рорбаха, знайомство з працями українських вчених, співпраця вітчизняних діячів (О. Скоропис-Йолтуховський, К. Левицький) із німецькими властями. Загалом в цей період політика Німеччини до України формувалася в трьох центрах, які

істотно впливали на дії німецького уряду: Пангерманська ліга, група журналіста Пауля Рорбаха та проф. Отто Гершема. Також варто сказати, що в цей час політика Німеччини не містила чіткої орієнтації на утворення Української держави, але все ж інституції, створені для інформаційно-аналітичного забезпечення німецької експансії на Схід, продовжували масштабну діяльність, зорієнтовану на далеку перспективу. Вище політичне керівництво Німеччини, яке на початку Великої війни погодилося на обмежене сприяння державотворчим прагненням українців, саме на зламі 1915-1916 рр. остаточно усвідомило, що Україна може стати для Другого райху не просто допоміжним, а й життєво важливим чинником для досягнення перемоги у війні, а найважливішою передумовою для використання цього чинника є визнання права українців на створення національної держави. Україна розцінювалася офіційним Берліном у якості важливого чинника послаблення, а то й розвалу Російської імперії.

Визначено, що така ситуація тривала до 1917 р. В лютому в Росії відбулася революція. В Україні була утворена Українська Центральна Рада і почався процес будівництва національної держави. Далі відбувся жовтневий переворот і після цього російський фронт з Німеччиною та Австро-Угорщиною почав розвалюватися. Німецькі дипломати вирішили використати ці події на свою користь та вивести Росію з війни. А тому країни Четвертного союзу та більшовицька Росія зробили перші кроки для укладення Брестського мирного договору. В цей же час українській владі довелося вибирати: Антанта чи Четвертний союз. Перші розглядали Україну як сателіта Німеччини і відмовили їй у національно-державному визначенні, схваливши передачу в майбутньому українських земель до складу інших країн. Українці змушені були укласти договір з державами Четвертного союзу, який став великим кроком вперед для української дипломатії. Україна вперше за багато століть вийшла на міжнародну арену і стала переможницею, принаймні на цей час. Її незалежність від Російської імперії або те, що від неї залишилося, визнавали Центральні держави та їхні союзники. Крім того, українцям вдалося добитися надзвичайно

вигідних для себе корекцій кордону. Український договір, таким чином, не був наслідком тривалого й чітко помітного процесу німецького політичного планування та інтриг, а лише продуктом серії військових та економічних міркувань, спричинених тривалим періодом безперервної війни, а також рішучості довести військових дій до переможного кінця або принаймні до «чесного та справедливого» врегулювання. Договір також мав передусім моральне значення. Цей мирний договір прискорив укладення договорів з Росією, а згодом і з Румунією, дав Німеччині перспективу задовольнити невідкладні потреби в продовольстві, наблизив її до реалізації сформульованих у 1914 р. цілей війни на Сході та зробив війська, припинивши бойові дії на великій ділянці Східного фронту, вільні для західного фронту. Договір складався з політичної та економічної частини, й обидві вони фактично були продиктовані українською стороною. Військова конвенція дала змогу врятувати тоді від загибелі Українську державу.

Доведено, що німецько-австрійська окупація України носила своєрідний характер: це не була окупація в традиційному розумінні поняття, однак вона мала свій потужний військовий вплив на території України та фактично визначала її політичний розвиток. Німеччина та Австро-Угорщина мали свої цілі в Україні. Основними були послаблення більшовицької Росії та вивезення продовольства для продовження війни з Антантою. А тому ці держави одразу відгукнулися на заклик УНР. Німеччина почала наступ 18 лютого, а Габсбурги через 9 днів. Під час наступу Центральна Рада німецькі та австро-угорські військові випускали відозви, де закликали населення підтримувати їх просування та боротися з більшовиками. Вигнання останніх з України призвело до поділу сфер вплив між двома країнами, створенні військових округів та встановленні відносин з місцевим населенням на основі співробітництва та допомоги. Але прийшовши в Україну держави Четвертного союзу зрозуміли слабкість УЦР та безперспективність, з його погляду, співпраці з нею. Нездатність УЦР керувати внутрішньополітичною ситуацією в Україні та виконати обіцянки щодо постачання центральним державам хліба і сировини

призвели до того, що німецьке та австро-угорське командування почало активно й безпосередньо втручатися у внутрішні справи УНР. Запровадження німецьких військово-польових судів та про засів полів був втручанням у внутрішні справи УНР, а тому це справедливо викликало невдоволення українських урядовців. Але в умовах присутності іноземних військ на території України такі їх дії не могли сподобатися окупаційній владі. Остання до речі перебувала в складному стані, адже не маючи підтримки з боку населення вона постійно відчувала внутрішнє незадоволення, до того ж саме населення було для них незрозумілим за своїм менталітетом. А тому було вирішено змінити українську владу шляхом перевороту, що й сталося 29 квітня.

З'ясовано, що прихід до влади П. Скоропадського відбувся завдяки сприянню німецьких військ. Реакція різних владних центрів Німеччини на зміну правління в Україні загалом була спокійною. Навіть основні «збурювачі тиші» – німецькі ліві у рейхстазі усвідомлювали, що зміна соціалістичного уряду УНР в інтересах Німеччини. Гетьманові довелося підписати низку договорів та погодитися на умови, які ще більше прив'язували Україну до німецької держави та сприяли тому, що вона в найближчий час буде йти в фарватері її політики. Також слід звернути увагу, що внаслідок постійних суперечностей, можливість існування встановленої за сприяння німецького командування Гетьманської держави та продовольча допомога обом імперіям забезпечувались лише завдяки військовій силі. Здатність гетьманського режиму виконувати умови поставок продовольства і сировини було визначальним у ставленні до нього країн Четверного союзу. Якщо Німеччина обстоювала хоча б формальний державний суверенітет України, то Австро-Угорщина розглядала гетьманат як «коротке інтермеццо», домагаючись задоволення лише своїх прагматичних інтересів. Їх, а саме вивезення продовольства не вдалося втілити в повній мірі, а тому з поразкою Німеччини у Першій світовій війні австро-німецькі війська були виведені з території України після листопада 1918 р. В результаті прогетьманського повстання 1918 влада в Україні перейшла до Директорії УНР.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. : [в 2 т.]. Т. 1: Доба Центральної Ради / [упоряд., авт. передм. та комент. К. Ю. Галушко]. Київ : Темпора, 2002. 319 с.
2. Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. : [в 2 т.]. Т. 2: Українська Гетьманська Держава 1918 р. / [упоряд., авт. передм. та комент. К. Ю. Галушко]. Київ : Темпора, 2002. 352 с.
3. Скоропадський П. Спогади: Кінець 1917 – грудень 1918. Київ : Філадельфія, 1995. 493 с.
4. Українська Держава (квітень – грудень 1918 року). Документи і матеріали. У двох томах. Т. 1 / упоряд.: Р. Пиріг (керівник) та ін. Київ : Темпора, 2015. XVIII, 790 с.
5. Українська Держава (квітень – грудень 1918 року). Документи і матеріали. У двох томах. Т. 2 / упоряд.: Р. Пиріг (керівник) та ін. Київ : Темпора, 2015. XX, 412 с.
6. Фест В. Миколаїв – останній форпост німецьких військ на Чорному морі. Миколаїв : Вид-во «Віртуальний музей Миколаєва», 2016. 192 с.
7. Шухевич С. Моє життя. Спогади. Лондон : Українська видавнича спілка, 1991. 619 с.
8. Auszug aus der Tagespresse. Inland/Ausland. Hergestellt vom Kriegspressequartier (Inlandstelle). Wien, 1918.
9. Das Selbstbestimmungsrecht. *Auer Tageblatt und Anzeiger für das Erzgebirge*. 1918. 23. Januar. 4 s.
10. Der Arieg. *Sohraner Stadtblatt*. 1918. 27 april. 4 s.
11. Der Getman der Ukraine beim Kaiser. *Auer Tageblatt und Anzeiger für das Erzgebirge*. 1918. 9. September. 4 s.
12. Deutsche Truppen drangen in die englischen Stellungen ein. *Dresdner Nachrichten*. Freitag 22. März 1918 p. 8 s.

13. Die aktive Suchaktivität wird fortgesetzt. *Die neuesten Nachrichten aus Dresden*. Dienstag, 12. März 1918. 8 s.
14. Die militärpolitischen Berichte des Freiherrn von Keyserlingk aus Petersburg Januar-Februar 1918 / W. Baumgart. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*. 1967. Heft 1. S. 87–104.
15. Fest W. *Nikolajew, der letzte deutsche Posten am Schwarzen Meer*. Duisburg : [Selbstverlag], 1919. 220 s.
16. Friedensvertrag zwischen Deutschland, Österreich-Ungarn, Bulgarien und der Türkei einerseits und Rußland andererseits [Der Friedensvertrag von Brest-Litovsk], 3. März 1918. 9 s. URL: https://www.1000dokumente.de/index.html?c=dokument_de&dokument=0011_bre&object=pdf&st=&l=de (дата звернення: 09.07.2023).
17. Schrader F. Eine Flüchtlingsreise durch die Ukraine. Tagebuchblätter von meiner Flucht aus Konstantinopel. Tübingen : Mohr, 1919. 123 s.
18. Tintrup H. Krieg in der Ukraine. Aufzeichnungen eines deutschen Offiziers. Essen: Essener Verlagsanstalt, 1938. 211 s.

Література:

19. Австро-німецька окупація України (1918). URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Австро-німецька_окупація_України_\(1918\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Австро-німецька_окупація_України_(1918)) (дата звернення: 02.07.2023).
20. Айсфельд А. Волинские немцы в политике Германского рейха в 1914–1918 гг. *Німці в історії Волині. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*. Луцьк, 1–2 жовтня 2015 р. / за наук. ред. М. П. Костюка. Луцьк : ПВД «Твердиня», 2016. С. 148–156.
21. Айсфельд А. Немцы в Украине и Германский Рейх в годы Первой мировой войны. *Питання німецької історії : зб. наук. пр.* / відп. ред. С. Й. Бобилева. Дніпропетровськ : Ліра, 2014. С. 55–70.
22. Басенко І. В. Образ німців на матеріалах щоденної української та російськомовної преси Києва (січень 1914 – грудень 1918 рр.). Дис. канд. іст.

наук. 07.00.01. Київ, 2020. 412 с.

23. Боляновський А. Українське питання в планах кайзерівської Німеччини у роки Першої світової війни. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2015. Вип. 26. С. 21–48.

24. Венчур А. Німецька та австро-угорська окупаційні зони в Наддніпрянщині у 1918 р. *Наукові праці студентів історичного факультету Кам'янець-Подільського Національного університету імені Івана Огієнка*. Випуск 20. Частина 1. Кам'янець-Подільський, 2023. С. 116–120.

25. Венчур А. Німецький та австро-угорський окупаційний режим на півдні України (1918 р.) у німецькомовній історіографії та джерелах. *Матеріали Всеукраїнської наукової конференції з історії України студентів та аспірантів «Хаджибеївські читання»* / Одеський національний університет імені І. І. Мечникова; Факультет історії та філософії; Кафедра історії України та спеціальних історичних дисциплін; Студентське наукове товариство кафедри історії України та спеціальних історичних дисциплін. Одеса, 2023. С. 26–36.

26. Верстюк В. Ф. Українська Центральна Рада: Навчальний посібник. Київ : Заповіт, 1997. 344 с.

27. Гай-Нижник П. Зовнішня фінансова політика Директорії та уряду УНР: Київський період (14 грудня 1918 р. – 5 лютого 1919 р.). *Україна дипломатична. Науковий щорічник*. Київ, 2008. Вип. 9. С. 171–197.

28. Гай-Нижник П. Україна: фінанси і політика (1917–1922 рр.) Київ : Саміт-книга, 2021. 808 с.

29. Головченко В. І., Солдатенко В. Ф. Українське питання в роки Першої світової війни: Монографія. Київ : Парламентське вид-во, 2009. 448 с.

30. Головченко В. Україна в геополітичній стратегії Німеччини: ретроспективний аналіз. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2016. № 1 (44/45). С. 5–9.

31. Дацків І. Брестський мир в історії української дипломатії. *Велика війна 1914–1918 рр.: витоки, характер, наслідки*: Монографія / наукова редакція д. і. н. проф. С. С. Трояна. Київ : ВД «Кондор», 2018. С. 281–309.

32. Дацків І. Здобутки дипломатії гетьманату П. Скоропадського із державними утвореннями на руїнах Російської імперії. *Україна дипломатична. Науковий щорічник*. Київ, 2008. Вип. 9. С. 130–149.

33. Дмитрієнко М. Ф., Лисенко О. Ю. Національна валюта України (1918–1919 рр.). *Український історичний журнал*. 1994. № 6. С. 26–41.

34. Дорнік В., Касьянов Г., Ліб П. Окупаційні адміністрації 1918 р. та 1941–1944 рр.: порівняння. *Україна між самовизначенням та окупацією: 1917–1922 роки* / Вольфрам Дорнік та ін. ; упоряд. В. Дорнік ; пер. з нім. В. Кам'янець; наук. ред. Р. Пиріг. Київ : Ніка-Центр, 2015. С. 441–453.

35. Дорнік В., Ліб П. Воєнні операції. *Україна між самовизначенням та окупацією: 1917–1922 роки* / Вольфрам Дорнік та ін. ; упоряд. В. Дорнік; пер. з нім. В. Кам'янець; наук. ред. Р. Пиріг. Київ : Ніка-Центр, 2015. С. 195–235.

36. Дорнік В., Ліб П. Економічне використання. *Україна між самовизначенням та окупацією: 1917–1922 роки* / Вольфрам Дорнік та ін.; упоряд. В. Дорнік ; пер. з нім. В. Кам'янець; наук. ред. Р. Пиріг. Київ : Ніка-Центр, 2015. С. 263–297.

37. Дорнік В., Ліб П. Окупаційна адміністрація. *Україна між самовизначенням та окупацією: 1917–1922 роки* / Вольфрам Дорнік та ін.; упоряд. В. Дорнік; пер. з нім. В. Кам'янець; наук. ред. Р. Пиріг. Київ : Ніка-Центр, 2015. С. 235–261.

38. Дорнік В., Ліб П. Політика Центральних держав щодо України під час Першої світової війни. Окупаційні адміністрації 1918 р. та 1941–1944 рр.: порівняння. *Україна між самовизначенням та окупацією: 1917–1922 роки* / Вольфрам Дорнік та ін. ; упоряд. В. Дорнік; пер. з нім. В. Кам'янець; наук. ред. Р. Пиріг. Київ : Ніка-Центр, 2015. С. 93–129.

39. Калантир А. Падіння гетьманської влади у Вінниці за спогадами П. Єрошевича. *Наукові праці студентів історичного факультету Кам'янець-Подільського Національного університету імені Івана Огієнка*. Випуск 20. Частина 1. Кам'янець-Подільський, 2023. С. 40–42.

40. Каменецький І. Німецька політика супроти України в 1918-му році та

її історична генеза. *Український історик: журнал українського історичного товариства*. 1969. № 1–3 (21–23). С. 74–85.

41. Кобченко К. А. [Рец.:] Frank Golczewski. *Deutsche und Ukrainer: 1914–1939*. – Paderborn: Ferdinand Schöningh Verlag, 2010. – 1085 s. / Франк Гольчевський. Німці та українці: 1914–1939. – Падерборн: Фердінанд Шенінг, 2010. – 1085 с. *Український історичний журнал*. 2011. № 5. С. 211–215.

42. Ковальчук М. Дипломатія Української держави у контексті завершення Першої світової війни. *Україна дипломатична. Науковий щорічник*. Київ : 2008. Вип. 9. С. 197–231.

43. Левченко Л. Німецьке губернаторство Миколаїв у 1918 р.: до постановки проблеми. *Український історичний журнал*. 2020. №3. С. 145–162.

44. Лупандін О. І. Австро-німецьких військ контроль над територією України 1918. *Енциклопедія історії України* : в 10 т. / голова ред. кол. В. А. Смолій ; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. Том 1: А–В. Київ : Наукова думка, 2003. С. 19–20.

45. Ляшенко О., Дацків І. Зовнішньоекономічні відносини України з Німеччиною та Австро-Угорщиною 1918 р. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Історія* / за заг. ред. І. С. Зуляка ; редкол.: М. Алексієвець, Л. Алексієвець, М. Бармак [та ін.]. Тернопіль : [ТНПУ], 2016. Вип. 1, ч. 2. С. 88–94.

46. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917–1921 рр. Київ : Темпора, 2003. 608 с.

47. Малиновский Б. В. Австро-Венгерские войска в Украине, 1918 г.: проблема корыстного использования полномочий. *Питання німецької історії : зб. наук. пр.* / відп. ред. С. Й. Бобилєва. Дніпропетровськ : Ліра, 2014. С. 251–267.

48. Матвієнко В. На шляху розбудови дипломатичної служби: перші відомства закордонних справ України. *Україна дипломатична. Науковий щорічник*. Київ, 2008. Вип. 9. С. 160–171.

49. Миколаївщина: нариси історії революції 1917–1921 років / Л. Л.

Левченко, Л. А. Вовчук, О. В. Волос та ін. Миколаїв : Іліон, 2017. 280 с. (Серія «Миколаївщина. 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років»).

50. Мінаєва Т.В. Російські військовополонені в Австро-Угорщині та Німеччині в роки Першої світової війни. Дис. канд. іст. наук. 07.00.02. Чернівці, 2014. 245 с.

51. Наумов С. [Рец.:] «Окупація України 1918 року: Історичний контекст – стан дослідження – економічні та соціальні наслідки». Матеріали міжнародної конференції. Упорядники Вольфрам Дорнік, Стефан Карнер; переклад з німецької мови Миколи Кушніра. Чернівці : Зелена Буковина, 2009. 205 с. *Україна Модерна*. 2010. №6 (17). С. 302–309.

52. Пиріг Р. Відносини України і Центральних держав: нетипова окупація 1918 року. Київ : Інститут історії України, 2018. 358 с.

53. Пиріг Р. Гетьманат Павла Скоропадського з погляду німецько-австрійських союзників. *Український історичний журнал*. 2008. № 4. С. 38–47.

54. Пиріг Р. Джерела з історії Української революції 1917–1921 років: опубліковані документи і матеріали. *Архіви України*. 2011. № 5. С. 98–112.

55. Пиріг Р. Джерела з історії Української революції 1917–1921 років: періодична преса. *Архіви України*. 2011. № 4. С. 132–145.

56. Пиріг Р. Едуард фон Бельц: одеська трагедія австрійського фельдмаршала. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років. Збірник наукових статей* / головний редактор В. Ф. Верстюк. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2021. Вип. 16. С. 71–82.

57. Пиріг Р. Німецько-австрійська окупація України 1918 р.: до питання про термінологічну визначеність. *Український історичний журнал*. 2013. № 3. С.13-30

58. Пиріг Р. Україна і Центральні держави: прелюдія окупації 1918 року. *Краєзнавство*. 2018. № 2. С. 1–6.

59. Пиріг Р. Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси. Київ : 2011. 335 с.

60. Пиріг Р. Фельдмаршал Герман Айхгорн: служба та смерть в Україні

(квітень – липень 1918 р.). *Український історичний журнал*. 2017. №3. С. 24–45.

61. Пиріг Р. Формування гетьманського уряду: німецькі впливи. Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років: *Збірник наукових статей*. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2008. Вип. 3. С. 1–12.

62. Погуляев О. І. Етнічні меншини Правобережної України в період Української революції 1917–1921 рр. Дис. канд. іст. наук. 07.00.01. Житомир, 2019. 244 с.

63. Приходько М. М. Українська Держава часів гетьмана Павла Скоропадського у контексті європейської геополітики. Дис. канд. іст. наук. 07.00.01. Київ, 2019. 228 с.

64. Расевич В. Погляд зсередини – життя за окупації. *Україна між самовизначенням та окупацією: 1917–1922 роки* / Вольфрам Дорнік та ін.; упоряд. В. Дорнік; пер. з нім. В. Кам'янець; наук. ред. Р. Пиріг. Київ : Ніка-Центр, 2015. С. 299–317.

65. Реєнт О. П., Лисенко О. Є. Українське питання в період Першої та Другої світових воєн: спроба порівняльного аналізу. *Історія України. Маловідомі імена, події, факти: Збірник статей*. 2004. Вип. 26. С. 21–37.

66. Рубльов О. С., Реєнт О. П. Українські визвольні змагання 1917–1920 рр. Київ : Альтернативи, 1999. 320 с. (Україна крізь віки: [у 15 т.]. Т. 10).

67. Солдатенко В. Перший мир Великої війни. *Велика війна 1914–1918 рр.: витоки, характер, наслідки*: Монографія / наукова редакція д. і. н., проф. С. С. Трояна. Київ : ВД «Кондор», 2018. С. 309–340.

68. Солдатенко В. Ф. Порівняльна історіографічна оцінка міжнародного становища України за доби гетьманату П. Скоропадського. *Проблеми всесвітньої історії*. 2017. № 2 (4). С. 9–33.

69. Солдатенко В. Ф. Україна в революційну добу: Іст. есе-хроніки. У 4-х т.: Т. II. Рік 1918. Київ : Світогляд, 2010. 526 с.

70. Солдатенко В. Ф. Українська революція. Історичний нарис. Київ : Либідь, 1999. 976 с.

71. Українська державність у XX столітті: Історико-політологічний аналіз. Київ : Політична думка, 1996. 448 с.

72. Хома В. Особливості німецько-австрійської окупації в Україні у 1918 році: авторська інтродукція до вивчення проблеми. *Аннали юридичної історії*. 2020. Том 4. Вип. 2. С. 76–86.

73. Шелест С. В. Німецька політика щодо українського питання на початку першої світової війни. *Вісник Прикарпатського університету. Історія*. Івано-Франківськ: ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2007. Вип. 12–13. С. 1–6.

74. Шурхало Д. Україна очима німців 100 років тому: незрозуміла і малопередбачувана. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29378683.html> (дата звернення: 09.06.2023).

75. Baumgart W. Deutsche Ostpolitik 1918. Von Brest-Litovsk bis zum Ende des Ersten Weltkriegs. Wien, München : R. Oldenbourg Verlag, 1966. 462 s.

76. Baumgart W. Deutsche Ostpolitik 1918–1926. *Rußland, Deutschland, Amerika. Festschrift für Fritz T. Epstein. Zum 80. Geburtstag* / hrsg. v. Alexander Fischer, Günter Maltmann u. Klaus Schwabe (Frankfurter Historische Abhandlungen. Band 17). Wiesbaden : Steiner Verlag, 1978. S. 239–256.

77. Baumgart W. General Groener und die deutsche Besatzungspolitik in der Ukraine 1918. *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht*. 1970. Heft 6. S. 325–340.

78. Bavaj R. Die deutsche Ukraine-Publizistik während des Ersten Weltkrieges. *Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung*. 2001. Bd. 50, Heft 1. S. 1–25.

79. Eder T. Die Beziehungen Deutschlands und Österreich-Ungarns zur Ukraine vom März 1917 bis zum November 1918. 38 s. *Suppan A. SE Außenpolitik der europäischen Großmächte und Kleinstaaten im 20. Jahrhundert*. URL: <http://www.ji-magazine.lviv.ua/inform/info-ger/Ukraine%201917-1918.pdf> (дата звернення: 09.07.2023).

80. Fedyshyn O. Cermany's Drive to the East and the Ukrainian Revolution, 1917–1918. New Brunswick : Rutgers University Press, 1971. XII, 401 p.

81. Friedrich Schrader. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Friedrich_Schrader (дата звернення: 09.06.2023).
82. Golczewski F. *Deutsche und Ukrainer: 1914–1939*. Paderborn : Ferdinand Schöningh Verlag, 2010. 1085 s.
83. Golczewski F. Deutschland und Ukraine-politik 1918–1926. *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*. 1996. Vol. 25, № 2. P. 285–299. DOI: 10.1080/00905999708408504.
84. Golczewski F. Deutschlands Ukraine-Politik 1918–1926. *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*. 1996. Vol. 24, № 2. P. 287–301. DOI: 10.1080/00905999608408442.
85. Golczewski F. Die deutsche «Gefangenearbeit» mit Ukrainern im Ersten Weltkrieg. *Lebendige Sozialgeschichte: Gedenkschrift für Peter Borowsky*. Wiesbaden : Westdeutscher Verlag, 2003. S. 551–572.
86. Hausmann G. Brest-Litowsk 1918. Zwei Friedensschlüsse und zwei Historiographien. *Geschichte in Wissenschaft und Unterricht*. 2019. № 70 (5/6). S. 271–290. URL : <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-74079-4> (дата звернення: 15.06.2023).
87. Hering R., Nicolaysen R. Bibliographie Peter Borowsky. Peter Borowsky: Schlaglichter historischer Forschung Studien zur deutschen Geschichte im 19. und 20. Jahrhundert / aus dem Nachlass herausgegeben von Rainer Hering und Rainer Nicolaysen. Universität Hamburg, 2005. S. 321–324.
88. Kuraev O. Der Verband «Freie Ukraine» im Kontext der deutschen Ukraine-Politik des Ersten Weltkriegs. *Mitteilungen / Osteuropa-Institut München, Historische Abteilung*. 2000. Nr 35. 47 s.
89. Lieb P. Enttäuschte Hoffnungen. Deutschland und die Ukraine im Ersten Weltkrieg. Potsdam : Zentrum für Militärgeschichte und Sozialwissenschaften der Bundeswehr, 2022. 6 s. URL: <https://zms.bundeswehr.de/resource/blob/5427776/10df101ed7a1be156f464c0d0222491b/lieb-enttaeuschte-hoffnungen-data.pdf> (дата звернення: 19.06.2023).
90. Mędrzecki W. Bayerische Truppenteile in der Ukraine im Jahr 1918.

Bayern und Osteuropa. Aus der Geschichte der Beziehungen Bayerns, Frankens und Schwabens mit Rußland, der Ukraine und Weißrußland / hg. Hermann Beyer-Thoma. (Veröffentlichungen des Osteuropa-Institutes München : Reihe Geschichte. Band 66). Wiesbaden : Harrassowitz Verlag, 2000. S. 441–460.

91. Milow C. Die ukrainische Frage 1917–1923 im Spannungsfeld der europäischen Diplomatie / hg. Edgar Hösch und Hermann Beyer-Thoma. (Veröffentlichungen des Osteuropa-Institutes München : Reihe Geschichte. Band 68). Wiesbaden : Harassowitz Verlag, 2002. 570 s.

92. Rauchensteiner M. The First World War and the End of the Habsburg Monarchy, 1914-1918 / transl. from the German. Wien, Köln, Weimar : Böhlau Verlag, 2014. 1181 p.

93. Roshwald A. Ethnic Nationalism and the Fall of Empires: Central Europe, Russia and the Middle East, 1914–1923. London, New York : Routledge, 2001. 273 p.

94. Stegmann D. Die deutsche Inlandspropaganda 1917/18. Zum innenpolitischen Machtkampf zwischen OHL und ziviler Reichsleitung in der Endphase des Kaiserreiches. *Militärgeschichtliche Mitteilungen* (MGM). Freiburg, 1972. Bd. 12. S. 75–116.

95. Ukraine: allgemeine deutsche Bibliographie, 1919–1944 / zusammengestellt und kommentiert von Igor Barinov. Moskau; Berlin : Indie Science Press, 2022. 47 s.

96. Ullrich V. Die Revolution von 1918/19. Munich : Verlag C. H. Beck, 2009. 127 s.

ДОДАТКИ

Додаток А

Делегація УНР на Берестейських мирових переговорах: М. Любинський,
В. Голубович, М. Левицький, Люссенті, М. Полозов, О. Севрюк

(Гай-Нижник П. Україна: фінанси і політика (1917–1922 рр.).

Київ : Саміт-книга, 2021. С.411)

Додаток Б

Делегати УНР підписують Мировий договір з Центральними державами (Німеччиною, Австро-Угорщиною, Туреччиною і Болгарією), 9 лютого 1918 р.

(Гай-Нижник П. Україна: фінанси і політика (1917–1922 рр.).

Київ : Саміт-книга, 2021. с.414)

Додаток В
Александр фон Лінзінген

(Гай-Нижник П. Україна: фінанси і політика (1917–1922 рр.).

Київ : Саміт-книга, 2021. С.419)

Додаток Г
Герман фон Айхгорн

(Гай-Нижник П. Україна: фінанси і політика (1917–1922 рр.).

Київ : Саміт-книга, 2021. С.452)